

Tartarus a Tartaro
averní claustro barbaro
Platonis fert insignia
per que necat tot milia

“Carmen de regno Hungariae destructo per Tartaros”

I. *Pax Mongolica*

Највећу империју у светској историји, која се протезала од Дунава до Жутог мора и од сибирских тајги до Индијског потконтинента изградили су Чингис-кан¹ и његови наследници. Од почетка XIII века, када је овај харизматични војсковођа, организатор и управљач ујединио народе данашње Монголије, па до 1260. године, када су египатски Мамелуци однели победу над малом монголском војском у Сирији код Ајн-Далута и тиме означили крај њихове експанзије на запад, неустрашиви коњаници су прегазили и покорили земље и народе данашње Кине (чије је освајање завршено 1279. године), централне Азије, Персије, Блиског истока и Русије.

Распад овог величанственог царства отпочео је још средином XIII века, не услед његове војничке слабости, већ због унутрашње неслоге и раздора који је избио међу потомцима “Освајача света”, како је персијски историчар Џувејни назвао Чингиса. Четврти велики кан монголског царства, Менгке, узео је 1251. године власт после крвавог дворског преврата у коме су страдали истакнути чланови супарничких кланова владајуће породице. Осам година касније, после Менгкеове смрти, дошло је до грађанског рата међу његовом браћом Арик-Буком и Кублајем. Сукоб се завршио Кублајевом победом, али је као последицу имао слабење веза међу удаљеним огранцима царства и већ од тог тренутка оно се практично распало на четири каната. Кублај (1260-1294) је као велики кан задржао власт у Кини и Монголији, али су његову супрематију само номинално признавали: Чагатајидски канат у централној Азији, који је носио назив по свом оснивачу, Чингисовом сину Чагатају; Ил-канат у Персији и на Средњем истоку, којим су владали Хулегиди или Илканиди², потомци Менгкеовог и Кублајевог брата Хулегуа (упамћеног по крвавом освајању Багдада 1258. године) и Кипчачки канат, на просторима јужноруских степа, којим су владали потомци Чингисовог сина Џучија.

Распарчавање јединственог царства није означавало и крај монголске епохе, пошто су државе наследнице успевале још дуго да одрже своју снагу и статус “суперсила”. Постепено и неминовно, монголски освајачи су се стапали са побеђенима, прихватили персијску, арапску или кинеску културу и напуштали традиционални шаманизам, преобраћајући се у будисте, муслимане и хришћане. Процес акултурације, који је трајао генерацијама, слабио је њихову снагу, а Чингисови потомци, препуштајући се лагодном животу и уживањима, нису били у стању да сачувају његово наслеђе. Царство Јуан заменила је на небеском престолу 1368. године домаћа кинеска династија Минг. Поседи Ил-канида престали су да

---

¹ “Чингис”, уместо “Џингис”, како је иначе код нас уобичајено. Највећи, практично непремостиви, проблем за свакога ко пише о историји Монгола јесте транскрипција имена. У српском језику се ситуација додатно компликује због недостатка оних гласова који се срећу у турским и монголским језицима. Настојао сам, колико год је то могуће, да у овом раду написана имена што више одговарају стварној звучној вредности, ослањајући се при томе на изворе и стручну литературу.

² Ил-канат на монголском буквално значи “потчињени канат”, што указује на формално признавање потчињености у односу на велике канове у Кини, Кублаја и његове потомке.

функционишу као јединствени државни организам још током тридесетих година XIV века, а слично се догађало и са Чагатајдским и Кипчачким канатом. За кратко се крајем XIV века чинило да ће Монголско царство поново васкрснути, како се на историјској позорници појавио нови освајач неисцрпне енергије, Тимур-и Ленк, односно Тамерлан, који је под својом влашћу сјединио земље Чагатајида, Илканида и Џучида, али он је умро 1405. године, током припрема за поход на Кину и његови амбициозни планови остали су неостварени.

Упркос свом релативно кратком постојању, *Pax Mongolica* (како се често карактерише период светске доминације Монголског царства, по узору на стари Рим) је омогућила Европљанима да успоставе контакте са Далеким истоком и открију техничка достигнућа кинеске цивилизације. У удаљеним крајевима, мисионари су нашли плодно тло за свој рад ширећи Христово учење и црквену организацију у Индији, Кини, па чак и Јапану. Ипак, први сусрет са Монголима, чинило се да је довео Европу и латинску цивилизацију на руб пропасти, током великог монголског западног похода 1237-1242. године. За пет година неустрашиви коњаници прешли су више од десет хиљада километара, од Монголије до капија Беча и Јадранског мора, носећи пораз свакој војсци која би им се супротставила. Потпуна катастрофа била је избегнута услед смрти великог кана у далекој Монголији и неслоге у табору нападача. Ова, последња инвазија народа из степа коју је Европа искусила у својој дугој историји, била је ужаснија од свих претходних. Необјашњиво и изненадно, како се савременицима чинило, мистериозни нападачи су напустили средњу Европу, остављајући неизбрисив траг иза себе. Русија је, са друге стране, остала под влашћу Монгола више од два века и добила је од њих своју државност као историјско наслеђе.³

---

³ Н. Трубецкој, *Наслеђе Џингис кана*, Београд 2001.; Г. В. Вернадский, *Начертание русской истории*, Москва 2002, 35.

II. Извори о монголском продору у Европу

Извори о Монголском царству постоје на око двадесет језика: кинеском, персијском, арапском, јерменском, грузијском, грчком, латинском и разним словенским наречјима, да поменемо само најважније. Једини аутентични наративни монголски извор јесте *Тајна историја Монгола*, састављена 1228. или 1240. године, за време владавине кана Огедеја (1229-1241) и сачувана у кинеској транскрипцији.⁴ То је спис о легендарној прошлости Монгола, успону Темучина и његовом проглашењу за Чингис-кана, уједињењу монголских племена, освајањима у северној Кини и централној Азији (1206-1227). Последња поглавља *Тајне историје* посвећена су Огедејевој владавини и написана су после његове смрти. У њој се налазе спорадичне референце о великој западној кампањи и ратовању у Русији и, што је много важније, извештај о раздору међу монголским вођама током инвазије на Европу. И поред делом легендарног садржаја, *Тајна историја* је за проучавање прве половине XIII века од непроцењивог значаја, како због блискости догађајима, тако и због критичности према Чингисовим делима. Она обилује дугим одељцима писаним у стиховима, садржи разне конверзације и говоре, али, како примећује британски историчар Дејвид Морган, то није оправдање да се она одбаци као историјски извор, као што ни говори на бојном пољу нису разлог због кога би смо се одрекли Тукидидове историје.⁵ Неки сегменти из *Тајне историје* се могу проверити преко кинеских и персијских извора, поименце *Јуан-Ши*, званичне историје монголских владара у Кини и хроника Рашид ал-Дина и Џувејнија.⁶

---

⁴ *Тајна историја Монгола* преведена је на неколико европских језика: *Die Geheime Geschichte der Mongolen*, ed. E. Haenisch, Leipzig 1948.; *Сокровенное сказание Монголов*, ed. С. А. Козин, Москва 2002.; *Histoire secrète des Mongols*, ed. P. Pelliot, Paris 1948.; A. Waley, *The Secret History of the Mongols and other pieces*, London 1963.; Преводи Пелиоа и Вејлија нису комплетни, али постоји и ново издање *Тајне историје* на енглеском језику где је овај важан извор преведен у целини: *The Secret History of the Mongols*, ed. F. W. Cleaves, Cambridge-Massachusetts 1982. Део *Тајне историје* који говори о великој западној кампањи 1237-42. дат је и у В. Spuler, *History of the Mongols based on Eastern and Western Accounts of the 13th and 14th Centuries*, New York 1988, 52-57. У овом раду, *Тајна историја Монгола* је цитирана према нумерацији поглавља из рукописа, коју задржавају сва издања са комплетним текстом.

⁵ D. Morgan, *The Mongols*, London 1989, 12.

⁶ Само су поједини одељци из *Јуан-Ши* преведени на неке од европских језика, па су још увек само синолози компетентни за њено коришћење. Постојећу празнину настојали смо да попуњимо преко монографије француског оријенталисте Леона Кауна: L. Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie: Turcs et Mongols des origines à 1405.*, Paris 1896.

Џувејни (умро 1283.) је био персијски званичник средњег ранга уполнен у илканидској администрацији. Комплетно издање његове историје *Tarikh-i-Jahan gusha* постоји у енглеском преводу: Juvaini, *History of the World Conqueror*, ed. J.A. Boyle, I-II, Manchester 1958. У овом раду, Џувејни је цитиран према зборнику В. Г. Тизенгхаузена, *Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды*, том II, Москва 1941, 20-24.

Рашид ал-Дин је био везир неколико последњих Илканида све док није погубљен 1318. године. Његово дело *Jum'i'u't-Tawarikh* преведено је на руски језик: Рашид ад-дин, *Сборник летописей*, ed. Л. А. Хетагуров, Москва 1960. Ми смо користили материјал из Рашидовога дела који се односи на нашу тему дат у Тизенгхаузен, op. cit. 27-79.

У наведеним источњачким изворима, иако незаобилазним када је у питању проучавање Монголског царства у ширем контексту, референце о Монголима у Европи су спорадичне и пуне непрецизности, посебно када је географија у питању. Стога су за ову тему од највећег значаја управо европски извори. На првом месту треба споменути обимно дело добро обавештеног енглеског хроничара Метјуа Периса. Оно садржи доста материјала о Монголима, који представља мешавину фантастике, нагађања и казивања савременика, али и прецизних информација.⁷ У целини то је сликовити опис европског поимања овог народа и претње коју су они представљали по западну цивилизацију. Перисова хроника је значајна и због обимног епистоларног материјала који је аутор укључио у своје дело, попут писама цара Фридриха II Хоенштауфена и извештаја Ива из Нарбоне упућеног бискупу Бордоа. Од изузетне важности је и спис непосредног очевица монголске инвазије, италијанског каноника Руђера из Варадина. Он је саставио кратак, али детаљан извештај о пустошењу Угарске и околних земаља, који је сачуван у једном кодексу из XV века, заједно са хроником Јована Туроца.⁸ Такође близак догађајима, сплитски архиђакон Тома написао је историју у којој је дужну пажњу посветио монголском нападу на Европу, ослањајући се делом и на казивање Руђера, кога је лично познавао.⁹ Томин извештај пружа важна обавештења о њиховом боравку у Далмацији и на Јадрану.

Други извори, попут дела Симона из Сен-Кантена, Јована Плано-Карпинија, Виљема Рубрука и Марка Пола, служе за реконструкцију односа Европљана са Монголима, али су подаци о монголској инвазији 1237-1242. у њиховим делима фрагментарни. Француски доминиканац Симон из Сен-Кантена био је члан дипломатске и верске мисије коју је папа Иноћентије IV упутио Монголима у Персији и Јерменији 1245. године и по повратку оставио је један спис о свом путовању.¹⁰ Јован Плано-Карпини, италијански фрањевац, посетио је Монголију средином четрдесетих година XIII века, исто по налогу Иноћентија IV о чему је такође оставио писано сведочанство.¹¹ Он је, поред тога што је описао своје путовање, представио обичаје, религију и начин живота Монгола, а имао је прилике и да се увери у последице њиховог пустошења у средњој Европи и јужној Русији. Карпини је по повратку у Европу постављен за надбискупа у Бару, са задатком да уреди односе са Дубровачком надбискупијом и на том месту је умро

⁷ Matthaei Parisiensis, *Chronica Majora*, I-VII, ed. H. Louard, London 1872. (у даљем тексту *Chronica Majora*)

⁸ *Rogerii Miserabile carmen super destructione regni Hungariae per Tartaros facta*, MGH SS XXIX, ed. L. de Heinemann, Leipzig 1925, 547-567. (у даљем тексту *Rogerii Miserabile carmen*)

⁹ Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, ed. F. Rački, Zagrebiae 1894.; Тома Архиђакон, *Kronika*, ed. V. Rismondo, Split 1960. (у даљем тексту *Кроника*)

¹⁰ Дело Симона из Сен-Кантена није сачувано у оригиналном облику, али је његов велики део укључио Венсан из Бовеа (умро 1264. године) у своју енциклопедију *Speculum Historiale*. Професор Жан Ришар је из обимног Венсановог опуса издвојио делове Симоновог списка и објавио их у *Simon de Saint-Quentin, Histoire des Tartares*, ed. J. Richard, Paris, 1965.

¹¹ Карпинијев спис постоји у великом броју издања. Издвајамо *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World, 1253-55, as narrated by himself, with two accounts of the earlier journey of John of Pian de Carpine*, ed. W. W. Rockhill, London 1900.; J. P. Carpini, *Liber Tartarorum, Relations des Mongols ou Tartares*, ed. d'Avezac, Paris 1838.; Дживованни дель Плано Карпини, *История Монгалов*, ed. А. И. Малеин, Москва 1957. У овом раду цитати су према руском издању (у даљем тексту *История Монгалов*).

1252. године. О овом путовању постоји још један извештај, написан 1247. године на основу усменог казивања једног од чланова Карпинијеве мисије.¹² У Монголију, је шест година касније, као изасланик француског краља Луја IX, путовао и фламански фрањевац Виљем Рубрук, о чему је као интеллигентан и пажљив посматрач оставио запис, који је, за разлику од претходних дела, лишен митског и легендарног садржаја.¹³ Што се Марка Пола тиче, његов лик и дело су много познатији од претходно наведених извора, али и много непоузданији. Егзотична и забавна прича пре него реалистичан приказ, Полов *Милион* је историјски извор који треба користити са великим опрезом.¹⁴

Главни извори за монголско ратовање у Русији 1237-1240. године су савремени руски летописи, попут Новгородске хронике и Галичко-волинског летописа (познатог и као Ипатијевски летопис), који се морају допуњавати и проверавати појединим обавештењима из персијских, кинеских и латинских извора.¹⁵ За разлику од руских, савремене латинске хронике и анали су као извори за нашу тему углавном без већег значаја, с обзиром на веома кратке информације које се претежно састоје од једне или две реченице. Изузетак представљају Фризашки анали који садрже уметнути извештај о монголском пустошењу Трансилваније¹⁶, Алберихова *Хроника три извора*¹⁷ и аустријска хроника *Continuatio Sanctrucensis*.¹⁸ Сасвим специфичан извор је *Песма о уништењу угарског краљевства од стране Тартара*, писана у стиховима.¹⁹ То је потресно сведочанство непознатог савременика, без много фактографског материјала.

Од потоњих наративних извора два су изузетно значајна, јер допуњују податке савременика о пустошењу Пољске од стране Монгола. Каноник Јан Длугош, који је живео у XV веку, описао је у својој обимној историји Пољске битку код Лигница²⁰, док је почетком XVI века Матеј из Мјехова објавио свој

---

¹² *Hystoria Tartarorum C. de Bridia monachi*, ed. A. Önnersfors, Berlin 1967. Име писца, осим иницијала "С" је непознато. (у даљем тексту *Hystoria Tartarorum*). Једна верзија овог текста је сачувана у контроверзном манускрипту из XV века, заједно са мапом Винланда, викиншке колоније у Северној Америци и издата у *The Vinland map and the Tartar Relation*, ed. R. Skelton, New Haven 1965.

¹³ У овом раду је коришћено руско издање: Гиљом Рубрук, *Путешествие в восточные страны*, Путешествия в восточные страны, ed. А.И. Малеев, Москва 1997. (у даљем тексту *Путешествие в восточные страны*)

¹⁴ Вероватно најпознатије дело једног Европљанина које се тиче монголског царства *Il Millione* је доживео безброј издања и превода. У раду је цитирано према М. Polo, *The Travels*, ed. R. Latham, London 1958.

¹⁵ Библиографију издања руских летописа види у G. Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1953, 414-415. У раду су коришћени *The Chronicle of Novgorod*, edd. R. Michell - N. Forbes, London, 1914. (у даљем тексту *The Chronicle of Novgorod*); *Галицько-волинський літопис*, ed. О. П. Лихачева, Київ 1993. (у даљем тексту *Галицько-волинський літопис*).

¹⁶ *Annales Frisacenses*, MGH SS XXIV, ed. L. Weiland, Leipzig 1925, 65-67; (у даљем тексту *Annales Frisacenses*)

¹⁷ *Albrici monachi Triumfontium Chronicon*, MGH SS XXIII, ed. P. Scheffer-Boichorst, Leipzig 1925, 643-950. (у даљем тексту *Triumfontium Chronicon*)

¹⁸ *Continuatio Sanctrucensis II*, MGH SS IX, ed. W. Wattenbach, Leipzig 1925, 637-646. (у даљем тексту *Continuatio Sanctrucensis II*)

¹⁹ *Carmina de regno Hungariae destructo per Tartaros*, MGH SS XXIX, ed. L. de Heinemann, Leipzig 1925, 601-609.

²⁰ *Ioannis Dlugossii seu Longini Historiae Polonicae libri XII*, edd. I.Z. Pauli - A. Przewdzicki, Cracoviae 1872-1877. Овде је употребљавано енглеско издање: *The Annals of Jan Dlugosz*, ed. Maurice Michael - Paul Smith, Chichester 1997.

Трактат о две Сарматије, историјско-географски спис, делимично ослоњен на Длугошево казивање.²¹ Подаци двојице пољских писаца дуго су у историјској науци изазивали одређене недоумице, па су и њихова дела различито оцењивана, коментарисана и тумачена. Иако неке њихове информације потичу из лоше обавештених и тенденциозних извора, може се рећи да они у целини дају изузетно важан материјал који нам пружа детаљнији увид у поједине аспекте велике монголске кампање.

*

Упоредо са повећаним интересовањем у светској историјској јавности за проучавање монголског царства, отпочело је и истраживање монголске инвазије на Европу. Она је, међутим, више обрађивана у популарним делима и историјским романима, него у озбиљним научним радовима. Прва студија заснована на изворној грађи појавила се крајем XIX века, када је немачки историчар Штракош-Грасман написао рад о њиховом упаду у Угарску и Пољску.²² У другој половини XX века енглески историчар Џејмс Чејмберс је објавио популарно дело о златном веку монголске историје, са посебним освртом на њихову кампању у Европи.²³ Чејмберс је своју монографију писао углавном на основу литературе, али је због својих литерарних квалитета и доброг познавања војне проблематике, његово дело незаобилазно за почетнике у упознавању са Монголским царством. Са чисто војног аспекта, проблематику је посматрао и Ерик Хилдингер у свом кратком чланку.²⁴ Рад руског историчара Вјачеслава Пашута, писан почетком седамдесетих година прошлог века, коректно је и темељно урађен, ако изузмемо неизбежан утицај “марксистичке историографије” и чињеницу да аутор није обратио пажњу на сведочанства источњачких извора.²⁵ Ова тема је обрађена и у бројним синтезама о Монголском царству. Издвајамо радове Георгија Вернадског, Џона Сондерса, као и Холанђанина Леа де Хартога и његов опус о Чингис-кану, а од старијих аутора Каунов преглед историје Азије у средњем веку и Грусеово капитално дело о народима Евроазијске степе.²⁶ Такође, треба поменути монографију Дејвида Моргана, још једну изузетну студију за увод у монголистику. У њој је, додуше, веома мало пажње посвећено монголској кампањи 1237-1242. године, али се аутор потрудио да састави до сада једну од најпотпунијих библиографија радова

---

²¹ Matthias Mechovius, *Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis*, Cracoviae 1517. Руско издање (руски превод и латински оригинал): Матвей Меховский, *Трактат о двух Сарматиях (Tractatus de duabus Sarmathias)*, ed. С.А. Аннинский, Москва-Ленинград 1936. (у даљем тексту *Трактат о двух Сарматиях*)

²² G. Strakosch-Grassmann, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa*, Innsbruck 1893.

²³ J. Chambers, *Devil's Horsemen*, London 2001. (прво издање, London 1979.)

²⁴ E. Hildinger, *Mongol Invasion of Europe*, Military History Magazine (june 1997)

²⁵ В. Т. Пашуто, *Монгольский поход в глубь Европы*, Татаро-Монголы в Азии и Европе (сборник статей), Москва 1977, 204-222.

²⁶ Vernadsky, *The Mongols and Russia*, 48-57.; J. J. Saunders, *History of the Mongol Conquests*, Philadelphia 2001, 84-89 ; L. de Hartog, *Genghis khan, conqueror of the World*, London 1999, 169-181.; Cahun, op. cit. 347-379.; R. Grousset, *l'Empire des steppes*, Paris 1939., српско издање: Р. Грусе, *Царство Стена*, Сремски карловци 1996, 287-291.

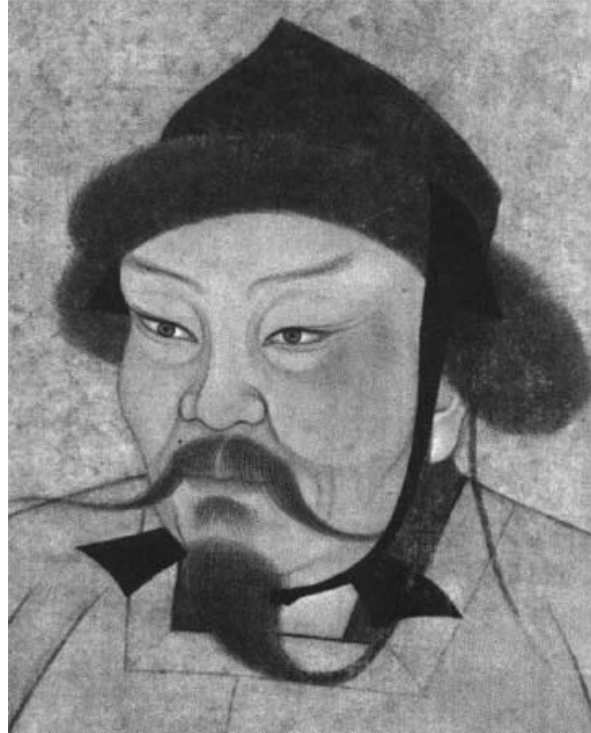
посвећених проучавању историје Монгола у средњем веку.²⁷ Монголски продор у Европу, односно поједини његови моменти, проучавани су и од стране мађарских, хрватских, пољских, чешких, румунских и бугарских научника, често једнострано и површно, уз коришћење углавном домаћих извора. На крају, треба указати на чланак наших историчара Радивоја Радића и Душана Кораћа. Они се, на основу казивања Виљема Рубрука, баве животом француског златара Гијома Букјеа, житеља Београда, који је 1241-1242. године постао монголски заробљеник и судбином овог града у време монголског продора.²⁸

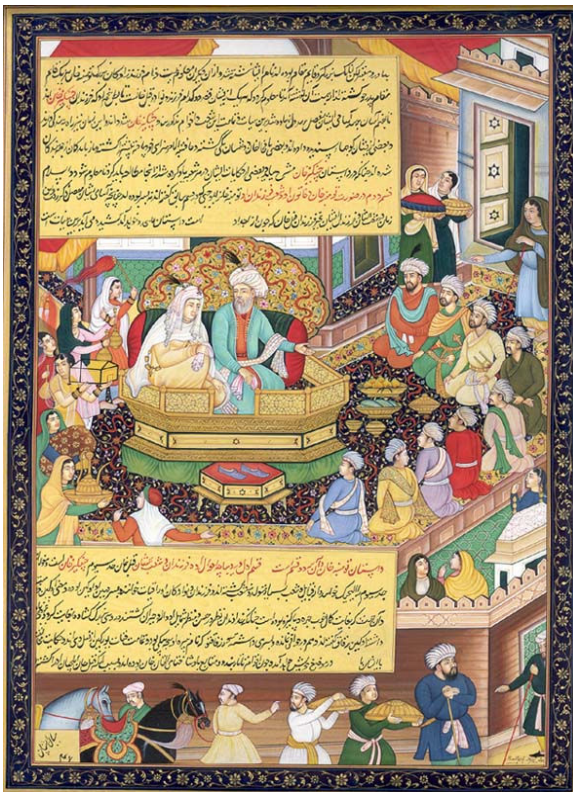
²⁷ Morgan, op. cit. 207-218.

²⁸ Р. Радић - Д. Кораћ, *Београдски Парижанин на двору монголског кана*, Словенско средњовековно наслеђе, Београд 2002, 493-503.

Чингис-кан (лево) и његов наследник Огедеј-кан (десно), кинески портрети из времена династије Јуан, друга половина XIII века

**лево: Чингис дели царство синовима (Чингис-наме, XV век)
десно: Огедејево крунисање (Рашид ал-Динов манускрипт, XIV век)**

III. Монголи у Русији (1237-1240)

Монголска војска²⁹

Није случајно да у турским и монголским језицима не постоји домаћа реч за “војника”, као што не постоји ни термин за “рат” или “мир”. Борба је била неопходан услов за преживљавање човека из степе и једино је заједничка војна акција могла обезбедити егзистенцију клана или племена.³⁰ Степски ратник је уједно био и коњаник, јер се живот у степама не да замислити без ове корисне животиње. Снажни и мали коњи које су користили Монголи припадали су оном типу који данас, по имену чувеног руског истраживача пољског порекла, називамо коњима Пшевалског (*Przevalski*).³¹ Иако мања од арапских коња, ова сорта је необично издржљива и баш као и сами људи из степе, отпорна на велике климатске промене и температурне разлике током године. Монголи су посебно волели да иду у походе на кобилама, јер су од њиховог преврелог млека справљали своје омиљено пиће – *кумис*, које су неки припадници овог народа, попут великог кана Огедеја, конзумирали у огромним количинама. Чак и када се нису налазили у походу, Монголи су пролазили кроз непрекидну војничку обуку. Вештина јахања и руковање оружјем вежбани су од најранијег детињства до дубоке старости. Манифестацију оваквог начина живота представљао је годишњи велики лов - *нерге*, организован обично током јесени. На великом простору ратници би направили круг постепено га сабијајући, тако да не дозволе крупној дивљачи да побегне из обруча. Коначно, на канов знак отпочињао је покољ, који би трајао све док се не обезбеди довољно меса и коже. Преживеле животиње биле би потом пуштене, а ловци би организовали велику гозбу.

Најважније оружје Монгола био је кратки лук. Сваки ратник је уз себе носио два или три оваква лука, уз неколико тоболаца са стрелама за краткометно и далекометно гађање, посебним стрелама за лов птица и крупнијих животиња, као и за пробијање оклопа.³² Такође су коришћени дуго копље, често са куком на врху, којом је непријатељ скидан из седла, ласо и бодежи. Мач, судећи према Карпинијевом казивању, није био раширен међу обичним војницима, већ су га носили представници степске аристократије и виши војни команданти. Штитови су прављени од животињских кожа и дрвета, док су метални шлем и оклоп ушли касније у употребу.³³ Одећу су Монголи такође правили од коже; тунике и чизме,

---

²⁹ За монголску војску види и Chambers, op.cit. 51-67; Hartog, op.cit. 42-54; D. Nicolle, *The Mongol Warlords*, London, 1998, 27-38; D. Sinor, *Inner Asian Warrior*, Journal of American Oriental Society 101 (1981) 133-144.

³⁰ Sinor, *Inner Asian Warrior*, 135.

³¹ Chambers, op. cit. 57.

³² *История Монгалов*, 50. Разне врсте стрела спомиње и *Тажна историја Монгола*: стреле за децу (§77), урезане стреле (§106), стреле од костију (§112), “звиждеће стреле” (§116), стреле за близину и даљину (§124), итд.

³³ *История Монгалов*, 50-51.

лагане за летње услове и постављене крзном ради заштите од хладноће током зимских месеци.

У анализи монголске војске, односно монголског народа под оружјем, можемо разликовати два елемента: степску организацију, карактеристичну у мањој или већој мери за све номадске народе Евроазијске степе и страни модел, позајмљен од цивилизованих јужних суседа. Војска је била организована на децималној бази; највећа тактичко-оперативна јединица био је тумен (*tümen*), који је чинило 10.000 људи. Он је био подељен на 10 мингана (*mingghan*) од по 1.000 војника, а мање јединице су биле цагун (*jaghun*) од 100 и арбан (*arban*) од 10 људи. Док су команданте цагуна и арбана бирали обични војници међу собом, заповеднике мингана и тумена одређивао је велики кан. Команданти већих војних јединица потицали су из редова нојона и багатура, односно припадника степске родовске аристократије.³⁴ Пут за напредовање је био омогућен и појединцима скромнијег друштвеног статуса уколико би показали посебне заслуге у борби. Мукали, вицекраљ северне Кине, потицао је из редова робова³⁵, а Џебе, генерал који је заузео Туркестан и скршио царство Кара-Китај, био је испрва један од Чингисових непријатеља, коме је због његове храбрости и одлучности Освајач поштедео живот, да би касније постао личност од његовог највећег поверења.³⁶

Децимална подела није била Чингисова творевина, већ образац који је постојао од давнина у централној Азији. Новину је представљала чињеница да се при војној организацији није увек водило рачуна о племенској и клановској припадности. Чингис је у појединим случајевима настојао да избрише традиционалне везе у тежњи да ојача осећај јединства међу до тада завађеним племенима, као и оданост њему лично. То је био разлог због кога припадници покорених народа, који би постали поданици великог кана, нису образовали нове војне јединице, већ би бивали раздељени у већ постојеће.

Елитна организација у самој војсци била је канова телесна гарда, чији је број временом нарастао са 1.000 на 10.000 људи. Војницима из гарде су, поред чувања личности владара, поверавани и разни задаци поверљиве природе, а заузврат су уживали виши статус од других војника и старешина и имали су првенство при подели плена. Њени припадници су били младићи аристократског порекла, синови виших војних старешина, које је владар лично бирао за службу.

На основу казивања *Тајне историје*, може се закључити да је у време када је одржан *велики курилтај* (скупштина монголских главара) 1206. године, укупно бројно стање монголске војске износило око 105.000 људи.³⁷ Овај податак се може узети само као приближан, пошто нема потврду у другим изворима. Руски историчар Вилхелм Бартолд је, подвргавши анализи податке из арапских и персијских извора, утврдио да је монголска војска у рату против хорезмијског шаха

---

³⁴ Звање нојона (“господар”) имали су сви који су командовали над одредом од 100 људи и више. Багатур значи “јунак” и многи монголски ратници су добијали или себи додавали овај надимак да би показали своје заслуге, Б. Владимирцов, *Общественный строй Монголов*, Ленинград 1934, 74, 106.

³⁵ *Тајна историја Монгола* §137. У монголском друштву институција ропства постојала је у тзв. “патријархалном виду”.

³⁶ *Тајна историја Монгола* §147.

³⁷ Чингис је на *курултају* именован 95 нојона, односно милијарха, заповедника над одредима од 1.000 људи. Њима би требало додати и канову гарду. Види *Тајна историја Монгола* §202.

Монголи (кинески цртежи, XI-XIV век)

дакле око 1220. године, бројала између 150 и 200 хиљада људи, а у исто време се под Мукалијевом командом у северној Кини налазило око 60 хиљада војника.³⁸ Овај пораст монголске војске се може објаснити ширењем Царства и укључивањем других народа у њен састав. Између 1206. и 1220. године, Монголи су стекли чврсто упориште у кинеским провинцијама Гансу и Хебеи, проширили су власт над северним монголским народима, тзв. “народима шуме”, уништили су царство Кара-Китај у централној Азији, а владари народа Ујгура и Карлука су се добровољно потчинили Чингису и признали његову врховну власт. Одреди Ујгура, Карлука и других покорених турко-монголских народа, такође су се састојали искључиво од коњице и представљали су помоћне трупе монголске ратне машинерије, а често су им на чело постављани монголски команданти.³⁹

Ратовање у северној Кини је значајно утицало на организацију монголске војске. Показало се да су номади били тактички надмоћни на отвореном пољу и у стању да униште сваку војску која би им се супротставила на бојишту, али је непријатељ остајао сигуран иза непробојних зидина великих утврђења. Чингис, међутим, није намеравао да опљачка земље које су лежале јужно од Великог кинеског зида, већ да их трајно задржи. Да би успели у томе, Монголи су морали да освоје градове, а пошто сами нису били вични опсадама, могли су рачунати једино на издају или на глад и малодушност. Како су ови методи несигурни и зависе само од случаја, Чингис је за заузимање утврђених упоришта почео да користи домаће становништво вично занатским пословима. Заробљеници су, поред тога што су употребљавани као “живи штит” или “топовско месо”, бивали упуслени у изградњи и руковању опсадним справама - катапултима и балистама, испуњавању ровова и

³⁸ W. Barthold, *Turkestan down to the mongol invasion*, New Delhi 1992, 404.

³⁹ Hartog, *op. cit.* 57.; Владимирцов, *op. cit.* 109.

сличним пословима. Од њих су биле образоване посебне јединице, које би смо, грубо говорећи, могли назвати артиљеријом и инжењеријом. Иста пракса је примењена и током ратовања у централној Азији где је, после заузимања древног града Самарканда, Чингис издвојио 30.000 занатлија, које је задржао у својој војсци као робље.⁴⁰

Карпини тврди да су Монголи употребљавали и грчку ватру⁴¹, изузетно запаљиву смешу нафте и смоле. Ово моћно оружје било је, осим у средњовековној Византији, познато у разним облицима и у арапском и кинеском свету и нема сумње да је оно био још један изум преузет од јужних суседа. Ватрено оружје у модерном смислу Монголи највероватније нису познавали.⁴² Први топови у Европи су се појавили почетком XIV века у Италији, а на Далеком истоку тек неколико деценија касније. Није спорно да је барут био познат у Кини још од давнина и да је у Европу је дошао са истока, али су посредници у његовом преношењу пре били исламски трговци који су одржавали редовне везе са западним светом, него нападачи из степе. Када је ватрено оружје почело да се користи у Кини, било је употребљавано не од стране Монгола, већ против њих, током ратова царева династије Минг за ослобођење од туђинске власти.⁴³

Још један важан елемент модерне војничке организације коју је монголска војска поседовала била је обавештајна служба. Како номадско друштво није било у стању да само задовољи своје потребе када су у питању неки производи, попут свиле и тканина, Чингис је подстицао долазак страних, персијских и турских трговаца у своје царство. Неке од њих, он је узимао у своју службу, на обострано задовољство. Трговци су у Монголском царству могли да се крећу без тешкоћа пошто су уживали заштиту кана и других великаша, који их нису оптерећивали високим таксама. Заузврат, они су прибављали информације о стању у суседним земљама, војној снази непријатеља и потенцијалним превратничким елементима у којима би Монголи могли наћи савезнике. Масакр трговаца у монголској служби, осумњичених за шпијунажу у Отрару, који је починио локални командант града, представљао је повод за рат који је Чингис покренуо против Хорезма.⁴⁴

Велика западна кампања

Чингис-кан је умро 1227. године остављајући своје завештање наследницима да, вођени снагом врховног божанства неба Тенгрија, овладају целокупним познатим светом. Сваки народ који би био спреман да се покори Монголима сматран је савезником (или потчињеним, зависно од гледишта), а свако

---

⁴⁰ Barthold, op. cit. 414.

⁴¹ *История Монголов*, 53-54.

⁴² Иако постоји спор око њеног састава, нема сумње да је грчка ватра била запаљиво, а не експлозивно оружје, Н. R. Ellis Davidson, *The Secret weapon of Byzantium*, *Byzantinische Zeitschrift* 66 (1973) 61-73.

⁴³ Saunders, op. cit. 196-199. (appendix II: *Did the Mongols use guns?*)

⁴⁴ Barthold, op. cit. 397-399.; P. Ratchnevsky, *Genghis khan - his life and legacy*, Oxford 1993, 122-123.; M. Hoang, *Džingis-kan*, Sremski Karlovci 1991, 202-204.

ко би пружио отпор био је третиран као непријатељ, те за њега није могло и није смело бити милости. Непосредно по Освајачевој смрти, све ратне операције су ипак морале бити обустављене. Наредне две године биле су испуњене сакупљањем војске у срцу Монголије, величанственом погребном церемонијом и припремама за одржавање *великог курилтаја* на коме је требало изабрати новог великог кана. Освајач света је имао четири сина са својом законитом женом: Џучија, који је умро неколико месеци пре свога оца, Чагатаја, Огедеја и Тулуја. Још за живота одредио је свог трећег сина Огедеја за наследника, те избор није долазио у питање, јер није било никога ко би се усудио да се супротстави жељи преминулог великог кана.

Нови владар Огедеј (1229-1241) био је лишен очеве величанствене енергије и предузимљивости и више је волео да ужива у стеченом царству, владајући из своје новоизграђене престонице - Каракорума, него да шири његове границе. Његову благост, великодушност и праведност према поданицима нагласио је Џувејни сликајући неколико анегдота из његовог живота. Према једној од њих, три човека су доведена пред њега због злочина који су починили и он их је осудио на смрт. Када је напустио свечану дворану у којој је изрицао пресуде, нашао је у холу жену која је била сва у хистерији. Сазнавши да су поменута тројица њен муж, син и брат, обећао јој је да ће помиловати једног од њих, кога она одабере. Она се одлучила за брата, али је кан поштедео животе свој тројици.⁴⁵ Ипак, Огедеј је био владар народа предодређеног да влада светом, а уједињена снага народа степа није се могла зауставити. У наредних шест година успешно је окончано освајање северне Кине, а онда је 1235. на новом *курултају* договорено да монголска војска крене у поход на западне земље. Ова одлука имала је далекосежне последице на историју читаве Европе и Азије.

Далеке области, које су лежале на њиховом путу, нису биле непознате Монголима. Још за време ратовања у централној Азији, Чингис је својим војсковођама Џебеу и Субедеју дао задатак да гоне и ухвате хорезмијског шаха Мухамеда. Двојица извршних војсковођа прегазили су области северне Персије и пошто су сазнали да је шах умро на једном острву у Каспијском мору, наставили своје кретање на запад. Они су избили у Закавказје, где су однели победу над војском грузијског краља, која је покушала да им запречи пролаз у области Котман⁴⁶, а потом су, крећући се кроз Дербендски кланац упали у јужноруске степе, којима је владао народ Кумана.⁴⁷ Иако су двојица монголских команданта избегавали да се упуштају у веће окршаје са народима које су срели на свом путу, кумански главар Котијан, чију су земљу дошљаци опустошили, позвао је у помоћ Русе, који су и сами били заплашени доласком новог и непознатог непријатеља. Он је рачунао на подршку свог таста, галичког кнеза Мстислава Удалоја, који је иницирао учешће других руских првака. Куманима су се прикључили галички, черниговски, кијевски и смоленски одреди, тако да је руско-куманска војска

---

⁴⁵ Spuler, op. cit. 63.

⁴⁶ R. Bedrossian, *The Turco-Mongol Invasions and the Lords of Armenia in the 13-14th Centuries*, Columbia, 1979, 94-100.

⁴⁷ турски народ Кипчака, познат у византијским изворима као Кумани, а у руским под именом Половци. О њиховом етнониму в. Е. Ч. Скржинская, *Половцы, опыт исторического истолкования этникона*, Византийский Временник 46 (1986) 255-276.; о Куманима уопште: Б. Д. Греков - А. Ю. Якубовский, *Золотая орда и её падение*, Москва-Ленинград 1950, 17-35. О њиховим односима са руским земљама: В.Т Пашуто, *Внешняя политика древней Руси*, Москва 1968, 204-213, 271-274.

бројала до 80.000 људи, отприлике четири пута више него што су Цебе и Субедеј имали на располагању. Њу је, међутим, раздирало неповерење два народа и међусобни спорови руских кнежева. Поред сепаратизма појединих вођа, није постојала ни јединствена команда, као ни план дејстава. Уз то, није од малог значаја чињеница да су Монголи успели да обезбеде савезништво Бродњика (становништва словенског порекла са обала Азовског мора и доњег Дона, чији начин живота је био сличнији куманском и монголском, него руском), пошто су они били у непријатељским односима са јужноруским кнежевинама. Цебе и Субедеј су, примењујући добро познату степску тактику, започели одступање навлачећи противничку војску на погодан терен. До битке је дошло крајем маја 1223. године на речици Калки. Руски и кумански одреди нису дејствовали усаглашено, већ су се борили сваки за себе и Монголи су тако могли да разбију прво јуришну коњицу Кумана, а затим и одреде галичког и черниговског кнеза. После добијене битке, двојица монголских команданта су одлучили да окрену своје снаге назад и врате се на исток, крећући се дуж северног обода Каспијског басена.⁴⁸ Руски летописац је поводом овог, првог, продора Монгола у Европу, сетно забележио: "...не знамо одакле су овде дошли и где су потом отишли. Бог зна одакле дођоше на нас, због греха наших."⁴⁹

Стечена сазнања су олакшала припрему за предстојећи грандиозни поход. Поред обавештења о географском положају и политичкој ситуацији у областима које су лежале западно од планине Урала, непроцењиво је било искуство великог генерала и војног генија Субедеја. Он је био Чингисов следбеник који је релативно касно показао своје квалитете водећи 1218. године последњи рат против народа Меркита, који су се дуго одупирали Монголима.⁵⁰ Истакао се, затим, смелим продором, који је извршио заједно са генералом Цебеом, а у првим годинама Огедејеве владавине учествовао је у рату против северног кинеског царства Ћин. После Тулујеве смрти 1232. године, Субедеј је, по Огедејевом наређењу, преузео команду, заузео Кај-Фенг, престоницу царства Ћин и после три године успешно окончао покорвање северне Кине.

Номиналну команду у походу на Европу добио је Бату, Чингисов унук и син његовог првенца Џучија. Он је, заједно са својом браћом, старијим Ордом и млађима Шибаном, Синкуром и Беркеом, требало да управља свим областима које буде освојио, односно да господари све до границе до које буду газила копита монголских коња.⁵¹ У складу са монголским обичајима по којима је сва освојена земља била власништво владајуће породице и давана на управу њеним члановима, Џучи је још од 1207. или 1208. уживао власт над народима шума, између реке

---

⁴⁸ Л. Гумилев, *От Руси до России*, Москва 2003, 112-115.; Грусе, *op. cit.* 266-269.; Греков - Якубовский, *op. cit.* 201-206.; Пашуто, *Внешняя политика древней Руси*, 281-283.; Л. В. Черепнин, *Монголо-Татары на Руси (XIII век)*, Татаро-Монголы в Азии и Европе (сборник статей), Москва 1977, 179-182.; G. Vernadsky, *Kievan Russia*, New Haven 1948, 235-239.

⁴⁹ *The Chronicle of Novgorod*, 66.

⁵⁰ *Тајна историја Монгола* §236. Датирање овог похода према Ratchnevsky, *op. cit.* 116.

⁵¹ Непознато је колико је Џучи имао деце, иако нема сумње да је његов пород био бројан. Рашид тврди да је имао чак 40 синова, а поименце их спомиње четрнаест (Тизенгхаузен, *op. cit.* 40), други персијски историчар Џуздани спомиње само четворицу (*Ibid.* 15), а по правилу добро обавештени Џувејни седморицу (*Ibid.*, 21.).

Селенге и басена Јенисеја.⁵² Западне границе Џучијевог улуса⁵³ нису биле прецизно одређене, али се подразумевало да свако даље ширење у том правцу после његове смрти подразумева увећавање поседа његових наследника. Међу Џучидима, Бату је, иако није био најстарији, играо кључну улогу и представљао главару своје породице. Примогенитура није била устаљена приликом наследства у монголском друштву, а према речима персијског историчара Васафа, он се показао достојнијим ханског прстена - симбола власти од своје браће.⁵⁴

Земља Кумана је деловала Монголима привлачно, пошто је подсећала на њихову постобину. Персијски хроничар Џузгани, који је је пред монголском инвазијом на Хорезм побегао у Индију, наводи да је Џучи за живота тврдио да нема пријатније земље од ње, чистијег ваздуха, слађе воде и пространијих пашњака.⁵⁵ Ове алегоричне речи не могу се узети као доказ да је још Чингисов син наумио да крене у освајање западне степе, али, самим тим што су управо његови потомци извукли највећу корист проширивањем својих домена, чини се логичним да је управо од њих потекла идеја о покретању похода. Овај подухват био је ствар од опште-монголског значаја па су у њему узели учешћа и представници других огранака Чингиса: Огедејеви синови Гујук и Кадан, Чагатајев син Бајдар и унук Бури и Тулујеви синови Менгке и Бучек, који су добили команду над појединим војним одредима.⁵⁶ Субедеј је у Батуовој армији уживао положај који би се најбоље могао војничким речником окарактерисати као начелник штаба. Уз њега су се налазили и други виши и нижи монголски генерали, међу којима извори спомињу само Бурундаја, који ће касније одиграти значајну улогу у Батуовој служби. Нојони - заповедници тумена, милијарси, стотинари, десетари и сви остали људи били су дужни да у поход пошаљу свог најстаријег сина. "Када војска буде многобројна", рекао је велики кан, "сви ће се охрабрити и маршираће високо подигнутих глава. Тамо је непријатељских земаља много и народ је храбар. То су људи који у жестини скачу у смрт и бацају се на сопствене мачеве. А њихови мачеви су, кажу, оштри."⁵⁷

Није могуће прецизно утврдити бројност армије која је узела учешћа у западној кампањи. Приликом процена, које се углавном крећу од 120 до 150 хиљада људи⁵⁸, често су занемариване тешкоће обезбеђивања развучених комуникацијских линија и стратешких тачака и снабдевања овако велике војске, изводљивог у густо насељеној Кини, али практично немогућег у источноевропским пределима. Сваки монголски ратник је са собом водио неколико коња, а уз то, неке ратнике су пратиле и њихове породице.⁵⁹ У време великог западног похода монгол-

---

⁵² Barthold, op. cit. 392.

⁵³ улус је монголска реч која означава племе, народ, али и апанажу или домен под управом неког члана владајуће породице, P. Jackson, *From ulus to Khanate: The Making of Mongol States*, The Mongol Empire and its Legacy, Leiden 2000, 13.

⁵⁴ Тизенгхаузен, op. cit. 86.

⁵⁵ Ibid. 14.

⁵⁶ Ibid. 34.

⁵⁷ *Тајна историја Монгола* §270.

⁵⁸ Vernadsky, *The Mongols and Russia*, 49 процењује на 120.000, што прихвата и Hartog., op. cit. 165.; Грусе, op. cit. 287. одлучује се за 150.000, као и Saunders, op. cit. 81.; Гумилев, *От Руси до России*, 116. је најсуздржанији, са бројком од 30-40 хиљада.

⁵⁹ види *Kronika*, 79.

"Aw c'mon, Genghis—we need one more to make up a horde!"

*Теškoће историчара са процeњивањем бројности монголске војске
(преузето из Morgan, op. cit. 87)*

ска војска је била ангажована на још два ратишта: против јужног кинеског царства Сунг и на предњем истоку, где је генерал Чормаган обезбеђивао контролу над стратешки важним областима у северозападној Персији. Није згорег навести и податак да је Бату, као Џучијев наследник, могао на свом улусу рачунати на војску од само 4.000 људи.⁶⁰ Он је, несумњиво, приликом покретања похода мобилисао и контингенте других турко-монголских народа, а људство, које су са собом водили други монголски принчеви, по бројности је превазилазило снагу Џучида. Величина монголске војске под Батуовом командом, од отприлике 50.000 људи, била је импресивна за европске стандарде онога времена, но њихова снага није толико лежала у бројности, већ у увежбаности и обучености, тактичкој надмоћи и личним квалитетима монголских војсковођа.

Доста времена је требало утрошити на сакупљање војске, потрепштина, информација од стране извиђача и обезбеђивање комуникација, па су ратне операције отпочеле практично две године после *курултаја* 1235. године.

⁶⁰ Тизенгхаузен, op. cit. 33.

Величанствена армија се покренула негде крајем зиме 1236. године, напредујући у одвојеним групама.⁶¹ Прелазак простора од Монголије до планине Урала и мукотрпно кретање преко безводних предела Бетпак-Дале захтевало је изузетне напоре. Можда већ исте године, претходница је прегазила Јаик (данашња река Урал) и прошла кроз Врата народа, пратећи пут којим су се пре њих кретали Хуни, Авари и многи други знани и незнани турко-монголски народи.

Почетком 1237. године, читава војска се постепено окупила на простору између Јаика и Волге. Утначени су ратни планови који су предвиђали да један њен део, на челу са Менгкеом, крене на доњу Волгу против Кумана, а други, који су водили Бату и Субедеј, направи заокрет на северозапад, са крајњим циљем да удари на Русију. На победоносном Батуовом путу први се нашао народ поволшких Бугара. Њихови сродници, који су се у VII веку населили јужно од Дунава, изгубили су свој турански идентитет, али Бугари са Волге су га сачували, а у IX веку су примили Мухамедово учење. Повољни положај на средокраћи трговачких путева, дуж којих су са севера пренешене коже и скуповени ћилибар на тржнице исламског света у Персији и Трансоксијани, допринео је просперитету њихове престонице Великог Булгара, смештеног близу ушћа реке Каме у Волгу. Овај развитак био је напрасно прекинут када су у јесен 1237. године Монголи на јуриш заузели главни град Бугара и опустошили њихову земљу. Одмах затим, они су потчинили народ Башкира, сроднике Мађара, који су живели на обронцима Урала⁶² и, изгледа без већих тешкоћа, наметнули своју власт локалним угро-финским народима Черемисима и Мордвинима. Пред нападачима је сада стајала руска земља, у политичком хаосу и потпуно неспособна за одбрану.

Освајање Русије

У временском распону од четрнаест година, колико је протекло између битке на Калки и монголског напада, северна и јужна Русија живеће су својим животом, независно једна од друге. На северу, владимирско-суздаљски кнежеви су своје напоре усмерили на борбу са поволшким Бугарима, што се показало катастрофалним с обзиром да су тако сламали једину баријеру која је стајала између њих и Монгола. Новгород је, за то време, био окренут ка Балтику и 1227. успео је да прошири своју власт на Карелију. Најутицајнији кнез на југу, Мстислав Удалој умро је 1228. године, после чега је првенство у региону прешло на господара Волиније, Данила, који је успео да завлада Галицијом и Кијевом. Иако су Владимир, Новгород и Галич, који је Данило одабрао за своје седиште, представљали најутицајније политичке центре у том тренутку, они нису успели да обједине околне мање државне творевине. Руски владари, како се показало, нису

---

⁶¹ Ibid. 34.

⁶² Код Рубрука и Карпинија је за земљу Башкира посведочен назив “Велика Мађарска” (*Hungaria Magna*), *Путешествие в восточные страны*, 119, 150; *История Монголов*, 57. О питању сродства између два народа види D. Sinor, *The Outlines of Hungarian Prehistory*, *Journal of World History* 4-3 (1993) 513-540.; Saunders, *op. cit.* 220, напомена 26.

били у стању да међусобно сарађују, чак ни у случају непосредне опасности. Јединствена кијевска Русија била је само магловити идеал из прошлости, а монголска инвазија ће само довршити растакање њене политичке и економске структуре.⁶³

Узроци монголског напада на Русију били су углавном стратешке природе. Освајање западне степе подразумевало је и обезбеђивање њених северних граница, са циљем да се спречи понављање ситуације из 1223. године и долазак Руса у помоћ Куманима. Сам ток ратних операција показује да Монголи нису били заинтересовани за војно освајање и насељавање Русије, земље шума и мочвара. Субедеј је, уз то, памтио како су “Урусуги”, иако нису били изазвани, својевремено напали његов и Џебеов одред и због тога су морали бити кажњени. Може се само нагађати у коликој мери је лични мотив играо покретачку улогу у предстојећем нападу, али се он не сме занемарити. Као и у другим сличним случајевима, Монголи су настојали да потврде свој престиж сламајући све народе који би им се оружаном супротставили.

Стратег великог похода је одлучио да не чека пролеће, већ да удари на Русију током зиме, када су комуникације олакшане захваљујући залеђеним рекама и језерима. Иако обавештени о доласку Монгола, Руси, не очекујући њихов напад пре наредне године, нису учинили ништа да би им се супротставили. Нападаци су прешли Волгу и обрели се на територији рјазањске кнежевине, под управом два завађена брата Романа и Јурија, који су столовали у градовима Рјазању и Коломни. Бату није по сваку цену тражио сукоб, већ поклоњење и данак, да би поштедео Рјазањ. Пошто су примили захтев за десетином свега што поседују: људи, хране и коња, градска господа су поносно одговорила “побијте нас и све ће бити ваше”.⁶⁴ Браниоци су се узалуд надали подршци из Владимира и Чернигова, а у помоћ је дошао само мали одред добровољаца из Коломне. Пошто је опседнут, Рјазањ је заузет после шестодневних борби 21. децембра 1237. године. У руским летописима се сачувало сведочанство да је град био бомбардован запаљивим пројектилима који су унутар градских зидина направили право згариште. Неколико дана касније пала је и Коломна, а нападачи су, готово без отпора, наставили напредовање ка северозападу. Спалили су Москву, у то време безначајан градић, али на важном стратешком положају и са бока запретили граду Владимиру. Јуриј, велики војвода владимирско-суздаљски, одбио је да притекне у помоћ Рјазању, а онда је, сазнавши за његово уништење, са својом војском кренуо у сусрет Монголима. Он није имао прецизних обавештења о њиховом кретању, а, поуздајући се у бедеме, оставио је само мали гарнизон да чува престони град. Бату и Субедеј су то искористили да се током фебруара 1238. године неочекивано појаве пред Владимиром, заузму га, спале и побију његово становништво, укључујући војводску породицу и локалног епископа. Они су потом, прикупивши обавештења од извиђача, наставили напредовање на север, ка реци Сити где се налазио Јуријев табор. Извидница владимирског војводе налетела је првих дана марта на монголску војску која је око њих стезала обруч. Обавештен о томе, Јуриј је почео да постројава људство, али се паника раширила по његовом логору, када су Монголи налетели. Иако изненађење

⁶³ О политичкој ситуацији у Русији уочи монголског напада види опширније у Греков - Якубовский, *op. cit.* 183-200.; Vernadsky, *Kievan Russia*, 239-241.

⁶⁴ *The Chronicle of Novgorod*, 81.

није било потпуно, они су разбили малобројну Војводину војску, који је у бици и погинуо. Пут ка Новгороду је сада био отворен и чинило се да ће и овај град поделити судбину Рјазања и Владимира. Напредовање Батуове војске успорила је опсада Торжока, као и пролећно отапање снега. На стотину врста од престонице северне Русије, Монголи су, изморени и суочени испред себе са земљом која је била претворена у мочвару, одлучили да се окрену на југ и да се до лета домогну степа у сливу Дона. На свом путу нису се задржавали нападајући утврђена места, изузев у једном случају. Градић Казјолск у области Калуге одбио је да се преда и Монголи су га опсели верујући да ће га лако заузети. Опсада је, неочекивано потрајала пуних седам недеља, а нападачи су преузели контролу над градом тек пошто су браниоци били побијени до последњег. Према Рашиду, Бату два месеца није успео да заузме Казјолск и тек када су му у помоћ дошли Кадан и Бури, пао је за три дана. Толико Монгола је погинуло, каже писац Галичко-волинског летописа, да су га они прозвали градом зла.⁶⁵

Док су Бату и Субедеј освајали руске земље, Менгке и Бучек су, на челу левог крила велике армије, ратовали против Кумана. Један део овог народа, предвођен својим вођом Бачманом, пружао је жесток отпор нападачима водећи против њих герилску борбу. Пожртвовани кумански вођа измицао је Менгкеовим потерама, сакривајући се по шумама и мочварама дуж Волге. Сазнавши да се он налази на једном речном острву, Монголи су саградили две стотине чамаца и затим у тишини прешли реку. Изненађени Кумани готово да нису пружили отпор и били су побијени или подављени у води. У њиховом логору нађен је богати плен, док је Бачман био заробљен. Он је тражио да му Менгке прекине муке и убије га својим рукама, на шта је Тулујев син наредио свом брату Бучеку да га усмрти расечањем његовог тела на два дела.⁶⁶ Други део Кумана, наводно целих 40.000 породица, на челу са Котијаном (истим оним који је учествовао у бици на Калки), није се оружјем супротставио Монголима, већ је пребегао у Угарску, где им је краљ Бела IV пружио уточиште.⁶⁷

Током 1239. није било већих ратних операција, али су предузета три мања подухвата. Менгке и Кадан су упућени против Алана и Черкеза над којима су однели победу и убили њиховог владара по имену Тукар. Њихов продор на Кавказ вероватно је био мотивисан жељом да се успостави веза са Чормагановим одредима у Јерменији. Шибан, Бучек и Бури су кренули у поход на земљу Мерим (Крим?) и заузели су, како тврди Рашид, град Таткару (Тмуторокан?), а Берке је преузео задатак да скрши отпор преосталих непокорних Кумана, што је и успео, заробивши њихове вође.⁶⁸ Остатку војске био је у јужноруским степама дат дужи одмор, који је искоришћен за попуњавање залиха и новачење људства и коња међу домаћим становништвом.⁶⁹

---

⁶⁵ Тизенгхаузен, *op. cit.* 37.; *The Chronicle of Novgorod*, 81-84.; *Повесть о разорении Рязани Батыем*, Памятники литературы Древней Руси, ed. Д. С. Лихачев, Москва 1981, 184-200.; *Галицько-волинський літопис*, sub anno 1237.; Греков - Якубовский, *op. cit.* 209-213.; Vernadsky, *The Mongols and Russia*, 49-52.; Черепнин, *op. cit.* 185-189.; Chambers, *op. cit.* 70-76.

⁶⁶ Тизенгхаузен, *op. cit.* 24.

⁶⁷ *Rogarii Miserabile carmen*, 549-550.

⁶⁸ Тизенгхаузен, *op. cit.* 37.

⁶⁹ О Куманима као делу монголске војске која је касније напала Угарску говори *Kronika*, 74. То потврђују и *Triumfontium Chronicon*, 949. и *Continuatio Sancti Crucensis II*, 640.

Ратно поприште 1237-1240.

- приближне границе руских земаља
- кретање монголске војске

руске кнежевине:

I. Рјазањ	IV. Полоцк	VII. Новгород-Северск	X. Турово-Пинск
II. Владимир-Суздаљ	V. Смоленск	VIII. Перејеслављ	XI. Волинија
III. Новгород	VI. Чернигов	IX. Кијев	XII. Галиција

Након што се монголска војска почетком наредне године поново нашла на окупу, поход је настављен. У лето 1240. опустошени су градови Перејеслављ и Чернигов, а средином јесени Монголи су се нашли пред Кијевом, духовном престоницом Русије. Менгке, који је командовао претходницом Батуове војске, упутио је гласнике да позову становништво на предају, али су они били убијени. Овај чин је одлучио судбину старог центра руске културе и државности. Мноштво нападача је било толико да се унутар градских зидина није могло разговарати од заглашујућег хука људи, рике коња и шкрипања кола. Бољарин Дмитар, коме је Данило поверио одбрану Кијева, учинио је колико је могао; храбрио је људе да

издрже и срчано се борио. Шестог дана децембра, тучене “овновима”, градске капије су пробијене и нападачи су успели да продру у град. Велики број људи се склонио у једну од цркава, а многи су се, не успевши да уђу унутра, попели на њен кров. Свод је попустио под њиховом тежином и она се срушила одводећи их све у смрт. Према речима Матеја из Мјехова, више од три стотине цркава, колико их је било у Кијеву, спаљено је, док су од града остале само рушевине.⁷⁰ Шест година касније, Јован Плано-Карпини је на путу за Каракорум, видео гомиле лобања и костију које су лежале непокопане, док је од некада великог и многољудног града остало свега 200 кућа, а и ти људи су живели у тешком ропству.⁷¹ После пада Кијева, Монголи нису имали велике тешкоће да окупирају целу област између Дњепра и Дњестра и поседну Галич, седиште кнеза Данила. Отпор који су пружили Кременец и Данилов био је изузетак у општој престрављености која је завладала у областима Волиније и Галиције, где се већина градова, да би се спасила, одлучила на мирну предају.⁷²

Док је преживело становништво данашње Украјине, да би сачувало своје животе, пристало да прехрањује освајаче, западноруски кнежеви побегли су у суседне земље. Део племства, попут Данила Галичког, нашао је уточиште у Пољској, док се Михаило Черниговски склонио у Угарску. Монголи су сада имали повод да свој поход наставе против ових земаља, односно да против њих поведу праведни рат, јер су пружиле уточиште њиховим непријатељима. Додатни повод монголског гнева према Мађарима представљала је краљева одлука да прими Котијанове Кумане. У Галичко-волинском летопису се чак тврди да је бољарин Дмитар, коме су Монголи због његове храбрости поштедели живот, саветовао Батуа да нападне Угарску и да га је Џучијев син послушао.⁷³ Ипак, стварни разлози монголског продора у дубину Европе били су много рационалнији. Поход у Панонију је представљао сасвим логичан наставак велике кампање, чиме би се довршило освајање целе евроазијске степе. Панонска *Puszta*, њен најзападнији део, могла је пружити Монголима оно за чим су највише жудели: непрегледне пашњаке за исхрану њихових коња и полазну основу за даља освајања, све до Атлантика. Бату је, како примећује Пашуто, само следио традиционални пут номадских народа, који су пре њега намеравали да на угарској равници начине ослонац своје власти у средишту старог континента.⁷⁴

Раздор у монголском табору

Крајем 1240. године, када су завршили поковање Русије, монголске вође су приредиле велику гозбу на којој је дошло до озбиљне свађе међу њима. Огедејев син Гујук и Чагатајев унук Бури одрицали су Батуу право првенства при пићу,

⁷⁰ *Трактат о двух Сарматиях*, 49.

⁷¹ *История Монголов*, 47.

⁷² *Галицько-волинський літопис*, sub anno 1240.; *История Украинской ССР*, том I, Киев 1953, 106-107.; Черепнин, op. cit. 190-191.; Vernadsky, *The Mongols and Russia*, 52-53.; Chambers, op. cit. 79-81.

⁷³ *Галицько-волинський літопис*, sub anno 1240.

⁷⁴ Пашуто, *Монгольський поход в глубь Европи*, 209.

тврдећи да он није по статусу изнад њих. Дошло је до вербалног обрачуна; Бури је увредио Батуа назвавши га брадатом бабом, на шта Гујук добацио да такве брадате жене треба избатинати по грудима штапом. Разгневлён непримереним оспоравањем свог ауторитета, Бату је о овоме обавестио великог кана Огедеја, пославши гласника у Каракорум.⁷⁵

Гујук се и сам запутио у Монголију у намери да оправда своје поступке, али је његов отац, наводно, био толико разгневлён да је одбио да га прими и носио се мишљу да га погуби. Уследила је интервенција *нојона* који су се налазили на двору, као и Менгкеа, који је такође био присутан у Каракоруму и Огедеј је попустио. Одлучио је да Гујук треба да се врати Батуу, како би он донео одлуку о његовој казни. Велики кан је у овом случају поштовао *Велику јасу*, односно монголски зборник закона који је донео Чингис и по коме је за преступе у војном походу командант одлучивао о кривици. Бурију је, по Огедејевом мишљењу, казну требало да изрекне његов деда Чагатај, кога су Монголи сматрали најбољим познаваоцем *Јасе*.⁷⁶

Приликом ових догађаја није лако стећи увид у Менгкеове намере. Није познато зашто је он напустио војску, пошто између њега и Батуа није дошло до било какве свађе. Можда је Тулујев син сматрао да је његова мисија покораванњем руских земаља и западног дела евроазијске степе завршена, али је разумно претпоставити и да се он појавио у Монголији са Батуовом дозволом, а можда и по његовом налогу, у намери да прати даљи развој догађаја и заступа њихове заједничке интересе. О добрим и срдчним односима међу њима двојицом сведочи чињеница да је Бату касније подржавао Менгкеов избор за великог кана. Што се Гујука тиче, он се чак ни после очеве пресуде није вратио у монголски табор у Европи, већ је остао у Каракоруму да прати даљи развој догађаја и можда са стрепњом ишчекује Батуов повратак. Околности су му, а да он то није знао, ишле на руку.

Свађа међу монголским принчевима, која се манифестовала на овај начин, имала је дубље узроке и била је везана, како је то и уобичајено, за борбу око престижа и власти, а њу је потпомагало подозрење у законито Цучијево порекло. Наиме, један од важних догађаја које *Тајна историја Монгола* спомиње из Темуцинове младости, била је отмица његове жене Борте, од стране пљачкаша Меркита. Чингис је касније успео да ослободи своју жену, пошто је напао меркитски табор, али ју је нашао у другом стању и после неколико месеци она је родила сина.⁷⁷ И поред сумњивог порекла, Цучија је Освајач прихватио за свог првенца и није постављао питање његове законитости, али је неповерење постојало код његове браће. Уочи напада на Хорезм, дошло је до сукоба између Цучија и Чагатаја, јер је млађи брат овога назвао меркитским копилетом, после чега је међу њима замало избила туча.⁷⁸ Закрвљеност међу Чингисовим синовима се пренела и на њихове потомке. Цучиди су у овом сукобу, који је кулминирао средином XIII века, били у својеврсној коалицији са Тулујевим потомцима, против Чагатајида и

⁷⁵ *Тајна историја Монгола* §275.; Spuler, op. cit. 52-53.

⁷⁶ *Тајна историја Монгола* §276-277; Spuler, op. cit. 54.; Г. В. Вернадский, *О составе великой Яси Чингис хана*, Bruxelles 1939, 46-48.

⁷⁷ *Тајна историја Монгола* §98-112.

⁷⁸ *Ibid.* §254-255.; Тизенгхаузен, op. cit. 40.

Огедејида. Докле год је велики кан Огедеј био жив и својим ауторитетом и положајем спутавао амбиције и једне и друге стране, сукоб је само тињао, али се после његове смрти све више распламсавао.

У историографији се често узима да се сукоб између Батуа и Гујука одиграо тек у Угарској, после битке на Мухију. Код Сондерса и Чејмберса стоји да је Гујук водио упад Монгола у Трансилванију, а слични подаци се срећу и у другим радовима.⁷⁹ Имена двојице монголских принчева не налазе се у европским изворима, а ни персијски историчари Џувејни и Рашид их не спомињу у нападу на Пољску и Угарску. Уз то, Рашид тврди да су се 638. године хиџре (23. јул 1240 – 11. јул 1241.) Гујук и Менгке вратили у своје улусе, пошто су у јесен претходне, 637. године хиџре (3. август 1239 – 22. јул 1240.), напустили Батуа.⁸⁰ На основу само тог податка, могло би се закључити да је до разлаза дошло још 1239. године, али Галичко-волински летопис помиње Менгкеа и Гујука у нападу на Кијев. Хронолошки не увек тачни, Рашидови наводи, када је велика западна кампања у питању, морају се увек примати са резервом, посебно када одударају од Џувејнијевог казивања, који је, пошто је временски ближи догађајима и представља један од извора које је Рашид користио, много поузданији. Нажалост, Џувејни ништа не говори о сукобу међу монголским вођама, али се из *Тајне историје* јасно види да се поменута свађа одиграла пошто је освајање Русије било завршено. Огедеј је у прекорима које је упутио свом сину навео: "...да ли си ти својом окрутношћу потчинио Урусуте!? Како изгледа ти си умислио да си једини и непобедиви освајач урусутске земље!"⁸¹ Латински, руски, персијски и монголски извори једино када се међусобно упореде могу прецизно поставити хронолошки оквир ових догађаја, стављајући их између пада Кијева и почетка напада на средњу Европу, то јест у позну јесен 1240. године, онако како смо то и ми на овом месту учинили.⁸²

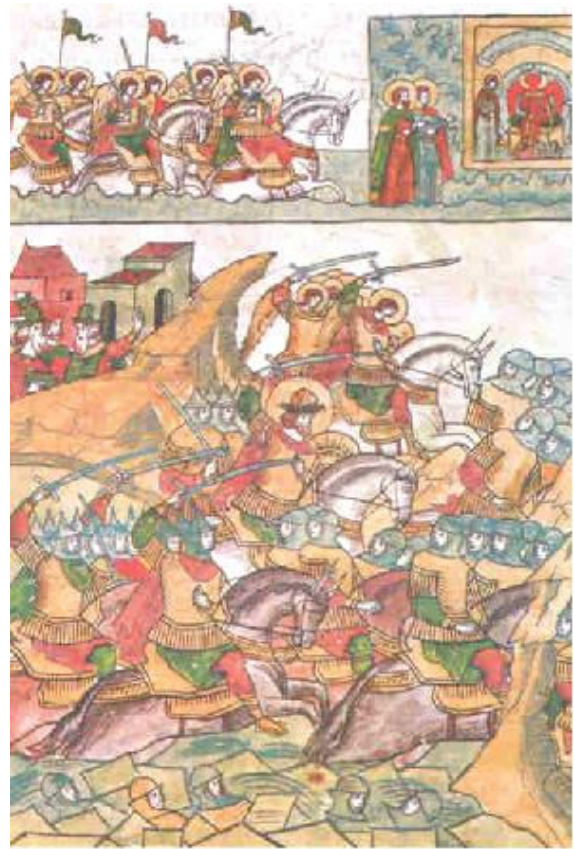
⁷⁹ Saunders, op. cit. 85.; Chambers, op. cit. 93.

⁸⁰ Тизенгхаузен, op. cit. 38.

⁸¹ *Тајна историја Монгола* §277.

⁸² Hartog, op. cit. 177. се такође опредељује за 1240. годину, али не улази у анализу извора. Черепнин, op. cit. 190. заступа мишљење да се овај сукоб одиграо још 1239. године.

Монголска опсада Казјолска 1238. године (лево) и борба Руса и Тевтонаца на језеру Пејнус 1242. године (десно), руске минијатуре, XIV век

Златно седло монголског коњаника (улус Дучида, XIII век)

IV. Монголи у средњој Европи (1241-1242)

Угарска и средња Европа уочи монголске инвазије

Вести о напредовању Монгола су стигле до западних народа са више различитих страна. Мејју Перис наводи да је 1238. године енглеско тржиште било преплављено харингама, пошто становници Готланда и Фризланда, у страху од монголског напада, нису дошли у Јармут да утоваре своје бродове.⁸³ Георгије Вернадски је закључио да се ови наводи у ствари односе на монголску претњу Новгороду, пошто су и становници Фризије и острва Готланд одржавали редовне трговачке везе са овим градом.⁸⁴ У исто време приспели су изасланици *Старца са планине*, односно вође сиријског огранка секте Асасина, да замоле владаре Француске и Енглеске за помоћ у борби против Монгола. Бискуп Винчестера је тада приметио: “Пустимо ове псе [Монголе и Сарацене] да се међусобно прождеру и ми ћемо онда наступити против оних који преостану, побити их и истребити са лица Земље. Цео свет потчинићемо једној католичкој цркви, да буде један пастир и једно стадо!”⁸⁵

Агресивни дух западних хришћана осетио је Новгород, непосредно пошто је избегао рушилачкој снази Монгола. У лето 1240. године Швеђани су се, на челу са јарлом Биргером, појавили на ушћу Неве и одсекли град од мора. Млади кнез Александар, синовац војводе Јурија који је погинуо на Сити, је са малом, али одлучном војском, кренуо у сусрет Швеђанима и нанео им тежак пораз. Две године касније, у тренутку када су се Монголи повлачили из Европе, Новгород је био поново нападнут, овог пута од Тевтонаца. Још једном, енергични Александар одбио је нападаче, потукавши их на залеђеном језеру Пејпус (данас Чудско језеро).⁸⁶

Опасност са истока надвијала се над средњом Европом, али ни Пољска ни Угарска нису имале снаге да се саме са њом изборе. Пољска се, подељена на четири међусобно завађене кнежевине, налазила у сличном стању као и Русија. Титуларном краљу Болеславу IV, који је управљао Краковом и Малопољском, круну су оспоравали кнежеви Мазовије, Шлезеје и Опоља. Уз то, земља је била изложена утицају Тевтонаца, који су се, пошто их је краљ Андрија II протерао из

⁸³ *Chronica Majora III*, 488.

⁸⁴ Vernadsky, *The Mongols and Russia*, 53

⁸⁵ *Chronica Majora III*, 488-489. Страх Муслимана на Блиском истоку од Монгола није био везан за Батуов поход, већ за дејства монголских генерала Чормагана и Баичуа. Види S. Runciman, *A History of the Crusades III, The Kingdom of Acre*, Cambridge 1953, 237-255. (поглавље под насловом *The Coming of Mongols*); C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968, 133-138.; T. M. May, *Chormaqan and the Mongol Conquest of Middle East*, Military History Magazine (april 2004); Bedrossian, op. cit. 101-119.

⁸⁶ За херојску борбу Александра Невског против Швеђана и Тевтонаца види Vernadsky, *The Mongols and Russia*, 53-55.; рад истог аутора *Два подвига св. Александра Невског*, Евразийски Временник 4 (1925), прештампан у Л. Гумилев, *Черная легенда*, Москва 2004, 492-510.; В. Т. Пашуто, *Александр Невский*, Москва 1974.

Угарске, сместили у Мазовији. Испрва по одобрењу кнеза Конрада, а онда против њега, налазећи ослонац у папској курији и немачким земљама, они су постојано ширили свој утицај. Године 1237. сјединили су се у јединствени ред са Мачоносцима из Прибалтика и тако увећали своје војне и економске ресурсе, што је Пољску изложило још већем њиховом притиску.⁸⁷ Ни један од четворице такмаца за власт у Пољској: краљ Болеслав, Мјечеслав Опољски, Конрад Мазовијски и Хенрих Шлески, није у том тренутку озбиљно рачунао на монголску претњу и поред упозорења које су слали избегли галички кнез и угарски краљ.

У Угарској, највећој европској држави по пространству после Светог римског царства, ситуација је била нешто сложенија. Угарски краљеви су водили жестоку борбу са духовним и световним племством око прерогатива државне власти. Краљ Андрија II је 1222. био принуђен да изда *Златну булу*, којом су, између осталог, ограничена његова права у погледу монетарне политике, располагања регалним приходима и именована високих државних и дворских чиновника, а озакоњено је и право племства на побуну уколико краљ прекрши њене одредбе. Ситуација у земљи се ни после ових уступака није смиривала, а затегнутост је достигла врхунац десетак година касније, када је острогонски надбискуп, духовни примас Угарске, изопштио неколико краљевих саветника и бацио интердикт на земљу. Када је Андријин син Бела IV (1235-1270) преузео власт, прва му је брига била да поново оснажи институцију круне. Почео је са реформама на двору, забранивши племићима да седе у његовом присуству и одређујући да се све њихове молбе не могу предавати краљу лично, већ дворској канцеларији. Краљ се окренуо и поновном присвајању краљевске земље коју је његов отац отуђио. Конфисковао је поседе најнепокорнијих, што је довело до незадовољства међу магнатима.

Један од његових потеза био је и слање мисионара, преко Цариграда, у јужну Русију, да потраже Мађаре у својој постојбини и да их убеди да се населе у Панонији. Доласком источне сабраће, краљ је веровао да може вратити Угарској њену виталност и задобити нове савезнике у обрачуну са непокорним племством. Један од Белиних повереника, доминиканац Јулијан успео је да се преко поволшке Бугарске докопа земље Башкира, где је чуо гласине о доласку застрашујућег дивљег народа из дубина Азије. Не губећи време, Јулијан се копненим путем вратио у Угарску и обавестио краља о ономе што је чуо. Непосредно потом, овај мисионар је био упућен назад на исток, са новим инструкцијама, да овог пута организује пресељење сународника из постојбине, али је на путу сазнао да су Монголи већ покорили Бугаре, Башкире и ударили на Русију, те се морао вратити необављена посла.⁸⁸

Ако већ није могао добити Башкире, Бели је остала утеха да савезнике може наћи у Котијановим Куманима, који су потражили прибежиште бежећи од монголског гнева. Новодошли номади су, међутим, били исувише одани својим племенским обичајима и начину живота да би се лако уклопили у седелачку

⁸⁷ В. Д. Королюк (ed.), *История Польши*, том I, Москва 1954, 76-77.; Cahun, op. cit. 359-360.; Saunders, op. cit. 221, напомена 36.

⁸⁸ П. Рокаи, *Историја Мађара*, Београд 2002, 64-70; I. Barta (ed.), *Histoire de la Hongrie*, Budapest 1974, 78-81.; N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976, 316-318; Sinor, *The Outlines of Hungarian Prehistory*, 530. заступа мишљење да је Јулијан само једном путовао на исток.

феудалну средину Угарске. Иако је Котијан пристао да се покрсти у римо-католичку веру и краљ био његов кум, тај чин није смањио анимозитет који је и градско и сеоско становништво осећало према придошлицама. Уз остале мере, насељавање Кумана је доприносило краљевој непопуларности. За то време, гласови о пустошењу Кијева и приближавању монголске војске границама угарске краљевине, допрли су до краља и његове околине почетком зиме. Како се приближавало пролеће 1241. године, тако је било све извесније да ће Монголи кренути у инвазију Угарске. Долазак гласника са писмом, у коме је Бату напао угарског краља због пружања уточишта његовим непријатељима Куманима и због тога најављивао страховиту освету уколико се не потчини, распршио је све сумње у опасност која се надвијала са истока. Пажњу привлачи чињеница да је Батуов гласник био извесни Енглеz, прогнан још као младић из Акре у Палестини због неких својих престапа. Он је лутао по многим земљама све док га Монголи нису заробили код Халдејаца (sic!) после чега је постао њихов тумач.⁸⁹

Пошто је примио поруку монголског вође, Бела IV је средином фебруара сазвао краљевски савет на коме је одлучено да треба извршити инспекцију граничних утврђења са циљем да се ојачају посаде и утврде положаји у планинским прелазима, који су контролисали путеве преко Карпата у панонску равницу. Краљ је потом лично обишао границу и наредио је да се околне шуме посеку, да би се од дрвећа направиле ограде којима би се запречила рањива места.⁹⁰ Оставио је палатину Дионисију задатак да чува прелазе и вратио се у Будим. Мере предострожности се нису показале довољним; почетком марта приспео је један од палатинових војника који је јавио да су нападачи већ упали у земљу и да гранична војска није у стању да их задржи. Уздрман овим вестима, краљ је одлучио да се поново посаветује са великашима да би се размотрило шта даље чинити. Током одржавања скупа, коме су присуствовали краљев брат Коломан, острогонски надбискуп Матија, калочки надбискуп Угрин, вацки бискуп Стефан, велики број других духовних и световних магната, као и кумански вођа Котијан, изашла је на видело сва слабост краљевства. Великаши су се узалудно препирали међу собом и нападали краља не показујући ни мало бриге за опште добро. Четвртог дана заседања, појавио се и сломљени Дионисије јављајући да је сва његова војска пострадала од монголских стрела и мачева. Бела IV се тек тада показао више сталоженим и смиреним од присутних племића. Издао је проглас о хитном окупљању војске свих кнежева, грофова и барона на равници испред Пеште, а свог поверљивог човека бискупа Стефана упутио је у Аустрију да затражи помоћ од војводе Фридриха III.⁹¹

⁸⁹ *Chronica Majora IV*, 274-275. Под земљом Халдејаца се вероватно мисли на северозападну Персију.

⁹⁰ *Rogarii Miserabile Carmen*, 553.; *Kronika*, 75.

⁹¹ *Rogarii Miserabile Carmen*, 554.

Инвазија на Пољску - Лигниц

Напад на Пољску и Угарску требало је да уследи истовремено. Ради испуњења планираних тактичко-оперативних циљева, Субедеј је војску поделио на четири дела. Један тумен, на челу са Ордом и Бајдаром, имао је задатак да Пољацима зада пресудан ударац, пре него што би они могли да пошаљу своје снаге на југ и притекну Мађарима у помоћ.⁹² Главнина нападачке армије била је подељена на три дела – центар и крила, ради остварења брзог продора кроз узане карпатске теснаце. Бројно стање монголске војске која је узела учешћа у нападу на Пољску и Угарску се не може прецизно одредити. Део трупа је морао бити остављен у црноморским степама ради ушвршћивања монголске власти, а део је са Гујуком и Менгкеом отишао на исток. Њих су надоместили регрутовани континенти Кумана, Алана, Руса, можда чак и Бугара и Башкира. Чини се да је Бату почетком 1241. године, могао рачунати са силом отприлике једнаком оној коју је имао пре уласка у Русију, грубо речено, са неких 50.000 људи. Још теже је претпоставити колико је имао људи сваки од одреда на које је војска подељена. Податак монаха из Бридија о Ординој војсци од 10.000 људи је једини на који се можемо са сигурношћу ослонити. Како основна борбена формација монголске војске, тумен, има отприлике 10.000 војника, може се претпоставити да се свака од ових јединица састојала од једног или више тумена. Од три одељења која су напала Угарску, центар, којим је командовао Бату, био је вероватно јачи од крила. Из тог разлога, Батуово одељење је могло имати око 20.000 људи, а лево и десно крило “панонске армије” око 10.000. Треба, ипак, имати у виду да ове претпоставке немају потврду у изворима, из којих се пажљивом анализом једино може закључити да су Монголи били бројчано слабији у односу на Пољаке у бици код Лигница и Белину војску код Мухија.

Пре планираног већег напада на Пољску, Бајдар је извршио две диверзије. Циљ ових мањих операција је вероватно било извиђање и прикупљање заробљеника који би му могли пружити информације о терену и снази непријатеља. Негде почетком 1241. године, он је упао све до Лублина и Завихоста, покупио богати плен и вратио се назад у Галицију. Одмах затим, уследио је и други продор дуж тока реке Сан до Сандомјежа, где су Монголи заузели град са тврђавом и побили изненађене браниоце. Код села Великотурско дошло је 13. фебруара 1241. до окршаја са одредом палатина Владимира, који је био у Болеслављевој служби. Пољаци су били разбијени, а Бајдар се, како прича Матеј Мјеховски, поново вратио у Русију.⁹³

Почетком марта уследио је главни удар. Монголи су поново дошли до Сандомјежа, где је Бајдар поделио војску – једну групу је послао на север, са

---

⁹² Код монаха из Бридија стоји да је Бату дао Орди 10.000 људи и послао га на Пољску, *Hystoria Tartarorum*, 19. Међутим, у латинским изворима се командант похода на Пољску назива *Peta*. *Трактат о двух Сарматиях*, 50.; *Rogerii miserabile carmen*, 554., а под њим се мисли на Бајдара. Што се тиче идентификације Бајдар=Петга, види Cahun, op. cit. 360. “Необично је да га Пољаци увек спомињу под његовим кинеским именом Пе-Та, када турко-монголски изговор *Бајдар* није тежак за западњака.” Евентуалне недоумице разрешава Рашид ал-Дин, који наводи да су Бајдар и Орда били на челу десног крила приликом напада на Европу, Тизенгхаузен, op. cit. 38.

⁹³ *Трактат о двух Сарматиях*, 50-51; Пашуто, *Монгольский поход в глубь Европы*, 210.

циљем да опустоши Мазовију и Кујавију, а са већим делом је кренуо на Краков.⁹⁴ Војска пољског краља Болеслава, поново на челу са палатином Владимиром, сусрела се са Бајдаром 18. марта код села Хмељник. Он је, међутим, добро обавештен о кретању Пољака, послао према непријатељу претходницу која је краковску војску навукла у већ припремљену заседу. Владимир је неопрезно упао у њу и изгубио већи део људства и своју главу. Од овог пораза се раширио такав ужас да су људи бежали где год су могли и сакривали се по блату, шумама и непроходним местима.⁹⁵

Краљ Болеслав се склонио у прво у Угарску, а затим у један манастир у Моравској, на време, пошто су Монголи, четири дана после Хмељника, ушли у напуштenu пољску престоницу и спалили је. Бајдар је потом наставио кретање узводно Вислом и низ слив Одре. Како су мостови код Ратибора били срушени, Монголи су прегазили реку (у чему су, како каже Длугош били вештији од свих других народа), натерали у бекство патроле Мјечеслава Опољског и упутили се на Бреслау (данашњи Вроцлав). Када су Монголи дошли до града, он је већ био спаљен, додуше од стране бранилаца, који су се са свим драгоценостима повукли у градску тврђаву. За то време се под командом војводе Хенриха Шлеског окупљала војска код места Лигниц, удаљеног свега неких шездесетак километара од Бреслауа. Бајдар је, сазнавши за намере шлеског војводе, пошто је сачекао да му се придружи северна група која је похарала Сред и Ленчицу, дигао опсаду тврђаве и форсираним маршем кренуо у сусрет непријатељу. Пољска традиција забележила је да је Бреслау био спасен захваљујући усрдним молитвама локалног доминиканског приора.⁹⁶

Хенриху су стигла појачања од ополског кнеза Мјечеслава, остатака војске краковског палатина, маркгрофа Моравске, као и елитни одред тевтонских ритера, које је водио пруски *landmaister* Попо фон Остерна. Људи из Мазовије и Кујавије није било, можда због одвлачећег напада на Ленчицу или услед сукоба међу пољским кнежевима.⁹⁷ Обавештен о приближавању Монгола, Хенрих је одлучио да им крене у сусрет, не чекајући да пристигне и војска чешког краља Вацлава I (1230-1253). На пољу недалеко од града његова армија од неких 20.000 људи је била потпуно уништена. Битка код Лигница, која се одиграла 9. априла 1241. године, представљала је потпуни тријумф азијских паганских номада над европским феудалним лемством. Европска тешка коњица постала је жртва старог номадског трика – лажног повлачења. Упустивши се у прогон наводно заплашеног непријатеља, коњаници су се одвојили од пешадије. Тада је непријатељ, који је бежао, поново променио правац, праћен оним делом монголске војске који је до

⁹⁴ Матеј Мјеховски, *Трактат о двух Сарматиях*, 51 наводи Кадана као команданта другог одреда. Међутим, у исто време он је био у саставу војске која је напала Угарску, *Rogerii Miserabile carmen*, 555., а предност свакако треба дати савременику Руђеру. Претпоставка да је у питању Кајду-кан, (идентификација Кајду=Кадан је привлачна због сличних имена) у нпр. Грусе, *op. cit.* 288. је одбачена, с обзиром да овај монголски принц, који се касније истакао као противник Кублај-кана, није ни узео учешћа у инвазији на Европу, нити је то могао, јер је у то време још увек био дете, Saunders, *op. cit.* 222. напомена 39. Намеће се претпоставка да је у питању Орда, за кога знамо да је учествовао у пољској кампањи (види напомену 10 у овом поглављу).

⁹⁵ *Трактат о двух Сарматиях*, 51.

⁹⁶ *The Annals of Jan Dlugosz*, sub anno 1241.; *Трактат о двух Сарматиях*, 52.

⁹⁷ Пашуто, *Монгольский поход в глубь Европы*, 211.

тада чекао притајен у заседи. Чврсти оклоп европског витеза је могао зауставити монголске стреле, али није могао заштитити и њихове коње, а коњаници без коња били су за Монголе, који су их пробадали копљима и мачевима, лака мета. Други трик који су Монголи применили у бици код Лигница, дим који се развукао широм бојног поља, онемогућио је пешадији да види како Монголи масакрирају коњицу, пре него што је и сама постала жртва степских ратника.

Још један податак из сукоба код Лигница сведочи о умешности Монгола и њиховим ратним варкама. Док је битка беснела, широм бојног поља пронео се глас “бјегajће, бјегajће”, после чега су људи Мјечеслава Опољског захваћени страхом, побегли из боја. Да ли је у овом случају неко од Руса у Монголској војсци одиграо своју улогу!? У општем расулу, *Landmaister* и шачица његових преживелих следбеника успели су да се спасу, док је шлески војвода, захваљујући пожртвованости својих војника, пробио обруч, али га је монголска потера убрзо сустигла, убила и одсекла му главу. У знак величанственог тријумфа, са сваког леша погинулог непријатеља, Монголи су одсекли по једно уво и њима напунили девет цакова, које су као трофеј послали у Каракорум.⁹⁸

После величанствене победе над пољско-тевтонском војском, Бајдар и Орда су дошли под Лигниц и опсели тврђаву, пошто су браниоци, као и случају Бреслауа сами запалили подграђе. Посада је одбијала да се преда и пружала је огорчени отпор, иако су нападачи око зидина проносили одсечену главу шлеског војводе да би подрили морал опсађених. Два команданта су, рачунајући да су испунили постављене задатке, одлучили да се више не задржавају на том месту и пошто су попалили околна села преместили су се у Отмухов, где су провели две недеље, а затим у ратиборски крај, одакле су прешли у Моравску.⁹⁹ “Пољска земља је постала пуста, њени становници су од мача страдали, градови су опустошени, цркве остале празне, девојака више нема и цела земља је притиснута горчином”, забележио је поводом монголског упада непознати латински хроничар.¹⁰⁰

Инвазија на Угарску - Мухи

У тренутку када је Бајдар разбио Пољаке код Хмељника, Монголи су већ били дубоко на територији Угарске. Сва три одреда су напредовала муњевитом брзином, готово без отпора. Главнина војске, на челу са Батуом, прошла је кроз “Руска врата”, односно пролаз Верецке и наставила кретање преко југозападне Галиције и дуж Тисе. Претходница коју је, по свему судећи, водио његов брат

⁹⁸ У руском преводу Матејевог текста стоји “десять мешков”, али у латинском тексту пише “novem saccos” (*Tractatus de duabus Sarmathias*, 136). Извори за битку код Лигница: *The Annals of Jan Dlugosz*, sub anno 1241.; *Трактат о двух Сарматиях*, 52-54. И Длугош и Матеј Мјеховски говоре да је у бици код Лигница Попо фон Остерна погинуо У питању је очигледна грешка обзиром да је он касније постао велики мајстор Тевтонског реда, а кривица због тога лежи на старијим изворима из којих су оба писца црпили податке, нпр. *Annales Wratislavienses antiqui*, MGH SS XIX, ed. L. Weiland, Leipzig 1925, 527. Још једна заблуда, присутна у савременим пољским хроникама, јесте да је Хенрих однео победу код Лигница, види *Annales Silesiaci compilati*, MGH SS XIX, ed. W. Arndt, Leipzig 1925, 540.

⁹⁹ *Трактат о двух Сарматиях*, 54-55.

¹⁰⁰ *De invasione tartarorum fragmentum*, MGH SS XXIX, ed. O. Holder-Egger, Leipzig 1925, 599.

Шибан је већ 15. марта избила на Дунав.¹⁰¹ Убрзо се спојила са десном колоном (не зна се ко јој је био на челу), која је Карпате пробила са севера и 17. марта спалила Вац. Лево крило је, предвођено Субедејем и Каданом, прешло реку Серет и упало у Трансилванију, где су Монголи оставили пустош у областима око Херманштата (Сибињ), Клаусенбурга (Клуж), Вајсенбурга (Алба Јулија) и Родне и потом се, скрећући на северозапад, спојило са друга два одреда, почетком априла 1241. године.¹⁰²

Овакво кретање у три колоне, које су независно једна од друге напредовале, имало је још један циљ, да осигура бокове и позадину нападачке армије и то је овим продорима успешно изведено. Бела IV, који је код Пеште окупљао војску, није могао рачунати на помоћ из источних делова свог краљевства. Сада се већ и код дела угарских магната јавио силни страх и они су “говорили да се [Монголима] треба покорити, јер су то људи варвари и [од њих] нема наде за спасење, јер се они не боре због похлепе за влашћу већ због жудње за пленом”.¹⁰³

Међу другом групацијом, која је потцењивала снагу нападача, нарочито се истицао калочки надбискуп Угрин. Он је, на своју иницијативу, одлучио да нападне једну монголску пљачкашку групу, вероватно из састава Шибановог одреда, али је постао жртва извежбаних ратника. Навучен на мочварни терен где његова тешка коњица није могла да развије дејство и засут кишом стрела, једва се спасао.¹⁰⁴ Показало се да је дисциплина у угарском табору била на врло ниском нивоу, пошто је Угрин дејствовао мимо Белиних наређења. Његов пораз још је више утицао на пад морала у табору код Пеште.

Долазак Фридриха III, званог Свађалица, на обале Дунава, одмах после Угриновог пораза, изгледао је као да може преокренути ствари. Аустријски војвода и угарски краљ нису били у добрим односима претходних година. Фридрих је гајио претензије на угарску круну, коју су му неки угарски барони понудили током последње године владавине Андрије II. Његове намере су доживеле потпуни неуспех, када је млади краљ Бела IV са војском дошао пред капије Беча и повукао се тек пошто је од Војводе примио огроман поклон у злату.¹⁰⁵ Фридрих III је зато тражио начина да поврати свој престиж тиме што ће показати како је он, за разлику од угарског краља, способан да се супротстави Монголима, које је иначе сматрао за обичне пљачкаше. Он је кренуо Угриновим стопама и, за разлику од калочног прелата, имао је више среће. Његов одред се сударио са једном монголском четом недалеко од Пеште и натерао је у бекство, пошто је непријатељски вођа био прободен копљем и издахнуо на месту. Ова чарка је прослављена у Белином табору као велика Фридрихова победа, док је краљу пребацивано због превелике опрезности.¹⁰⁶

---

¹⁰¹ Податак из Цувејнија, који овог монголског принца спомиње под именом Шибакан, Тизенгхаузен, *op. cit.* 23; *Rogerii Miserabile Carmen*, 557.

¹⁰² *Rogerii Miserabile carmen*, 555.; *Continuatio Sancrucensis II*, 640.; У *Annales Frisacenses*, 65. наведен је податак да је Родна уништена тачно на ускршњи дан 1241. године, односно 31. марта.

¹⁰³ *Kronika*, 75.

¹⁰⁴ *Rogerii Miserabile carmen*, 555.

¹⁰⁵ Chambers, *op. cit.* 92.

¹⁰⁶ *Rogerii Miserabile carmen*, 555-556.; Z. Kostolynik, *Hungary in the XIII Century*, New York 1996, 152.

Одмах затим, јавно се испољило незадовољство због присуства Кумана у угарској војсци, што је било изазвано и слабљењем краљевог ауторитета. Њих су сматрали кривцима за монголски напад, верујући да су они издајници који ће се у погодном тренутку придружити нападачима. Бела IV је пристао, зарад смиривања стања, да интернира Котијана и друге куманске прваке. Плећство није било до краја задовољно, већ је захтевало да се дошљаци протерају из земље. На подстрек неких магната, маса је после неколико дана линчовала Котијана, што је изазвало ерупцију насиља на другој страни. Кумани су се на вест о убиству свог вође дигли на оружје и почели да шире пустош дуж Дунава. Напали су контингент чанадског бискупа, који је намеравао да се придружи Белиној војсци и натерали га у бекство. У знак освете, убијали су Мађаре, које би ухватили живе, уз речи “ово трпите због Котијана”. Пошто су се напљачкали стоке, коња и другог блага пребацили су се у Влашку, да би потом преко Дунава прешли у Бугарску. Мађаре је тада напустио и Фридрих Аустријски, остављајући их да се сами суоче са монголском претњом у срцу земље.¹⁰⁷

Док су Кумани харали на десној обали Дунава, монголске снаге су се сјединиле на другој страни. Једна њихова, очигледно не тако мала група, ударила је на Јегер и сравнила га са земљом. Варадински бискуп Бенедикт је, разгневан овим чином, одлучио да уништи ову формацију, али се десило управо супротно. Монголи су прибегли новој варки; на резервне коње које су водили са собом поставили су лутке и тиме одавали утисак многобројне војске. Када су људи у служби варадинског бискупа видели да се пред њима налазе бројно надмоћнији номади, дали су се у бекство. Монголска коњица се затим сјурила на њих и отпочела је страховита сеча. Бенедикт се спасао прешавши преко Дунава.¹⁰⁸

Све ово је било довољно да Бату и Субедеј увиде да пред собом имају, иако бројнију, недисциплиновану војску слабе борбене вредности. Они су одлучили да све своје одреде повуку далеко од Дунава и улогоре се на левој обали реке Шајо, притоке Тисе. Положај је био одлично одабран, са три стране заштићен речним коритима – Тисе на југу, Шајоа на западу и Хернарда на северу, док су се иза њих налазиле шумовите падине Токаја. Таква ситуација обезбеђивала им је сигурност од евентуалног напада са било које стране, а узвишице изнад Шајоа давале су им могућност да пажљиво прате кретање Мађара.

Бела IV је, поседујући са отприлике 60.000 људи¹⁰⁹ бројчану премоћ у односу на нападаче и поуздајући се у елитни одред витезова Темплара, одлучио да крене у сусрет Монголима, пре него што малодушност још више обузме његову војску. Његова претходница је, неузнемиравана од монголских коњаника, обезбедила једини мост преко Шајоа, а угарски краљ је поставио свој табор 10. априла на мухијској ледини, на десној страни реке. Угарски логор је био окружен колима, везаним међусобно ланцима и конопима, што је требало да послужи

¹⁰⁷ “*Hunc ictum sufferas pro Cutheno*”, *Rogerii Miserabile carmen*, 556-557.; Kostolynik, op. cit. 153.

¹⁰⁸ *Rogerii Miserabile carmen* 557.; Kostolynik, op. cit. 154.

¹⁰⁹ Према *Continuatio Sancti Crucensis II*, 640, Белина војска је бројала 100.000 људи. Тај податак је једнако веродостојан, колико и онај од 300.000 “Тартара” у *Continuatio Zwetlensis III*, MGH, Scriptorum IX, Leipzig, 1925, 655. Од свих извора највећу бројку нападачке војске од 500.000 људи дају *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, мајстора Симона, писана крајем XIII века, *Ex Simonis de Keza Gesta Hungarorum*, MGH SS XIX, ed. L. de Heinemann, Leipzig 1925, 545. и *Трактат о двух Сарматиях*, 55.

одбрани од монголског напада, али је зато војска била затворена, без маневарских могућности.

Монголски генерали су испитали угарски положај, увидели његове слабости и одлучили да у зору изврше напад. Шибан је, обављајући извиђање угарског табора код Пеште, приметио да је угарска војска бројнија од монголске.¹¹⁰ Бату, који је са брда осматрао Белин табор, могао је и сам да се у то увери. Увидевши како су угарски шатори стиснути и прибијени једни уз друге, наводно је задовољно приметио: “они су попут стада без пастира, затворени у врло тесном обору”.¹¹¹ Персијски историчар Џувејни, са друге стране, тврди да је Бату сатима стајао у молитви и плачу, несигуран у исход предстојеће битке.¹¹²

Током ноћи, неки Рус је пребегао из монголског у угарски логор и јавио да се спрема напад. Краљев брат Коломан је потом преузео на себе одбрану моста, у тренутку док су Батуови коњаници почели да прелазе реку. Развила се жестока борба у којој су Монголи испрва били потиснути. Тада је на узвишење изнад Шајоа довучено седам катапулта, који су огромним камењем почели да бомбардују другу обалу. Угарске страже су се морале повући и Монголи су се пробили преко реке и формирали мостобран. У намери да их одбије преко моста, ангажовао се постепено највећи део угарске војске, што је такође принудило Батуа да све расположиве резерве пошаље у битку.

Оно што ни угарски краљ ни његови војници нису знали, јесте да је Субедеј, док се борба полагаано развијала, са одредом војске непримећен прешао низводно реку Шајо на импровизованом мосту који је градио током ноћи и да се нашао Мађарима иза леђа. У зору 11. априла је уследио монголски концентрисани напад са две стране и угарска војска се нашла опкољена. Пошто су браниоци били немоћни да га заштите, Белин логор је био спаљен, а ватра се ширила на све стране повећавајући насталу панику. Битка се претворила у кланицу и “крв је текла попут поплаве, а несретна отаџбина, омашћена крвљу својих синова, надалеко и нашироко се црвенела”.¹¹³ Један део Мађара страдао је на самом бојишту, други је уништен у покушају да се извуче из обруча, а остатак је био натеран у оближњу мочвару и подавио се у води и блату. Бела IV је, захваљујући пожртвованости одреда Темплара и Коломана, који су штитили његову одступницу формирајући клин, успео да се спасе. Његов храбри брат није био те среће; Коломана су изнели из битке његови малобројни преживели пратиоци, али је он од задобијених рана касније умро.¹¹⁴ Сахрањен је у манастиру у Чазми, али на скривеном месту да Монголи не би оксрnavили његов гроб.¹¹⁵ Списак погинулих на угарској страни је био страховито дуг: острогонски надбискуп Матија, калочки набискуп Угрин, бискупи Ђера, Вајсенбурга, Бача и велики број других великодостојника... (Руђеро се потрудио да запише само имена црквених лица.)¹¹⁶

---

¹¹⁰ Тизенгхаузен, *op. cit.* 23.

¹¹¹ *Kronika*, 76.

¹¹² Тизенгхаузен, *op. cit.* 23.

¹¹³ *Kronika*, 78.

¹¹⁴ Извори за битку на Мухију: *Rogerii Miserabile carmen*, 557-558.; *Kronika* 76-78.; *Hystoria Tartarorum*, 20-21.; Искрпну анализу битке види у Kostolnyk, *op. cit.* 155-159.

¹¹⁵ *Kronika*, 83.

¹¹⁶ *Rogerii Miserabile carmen*, 559.

О томе колико је људи укупно изгинуло у бици на Мухију, може се само нагађати. Једна савремена аустријска хроника забележила је високу бројку, од преко 80.000 људи, сведочанство о ужасу изазваном пропашћу једне велике хришћанске монархије.¹¹⁷ Други летописац је кратко записао: “ове године је угарско

краљевство које је постојало 350 година уништио народ Тартара”.¹¹⁸ Велика монголска победа била је извојевана захваљујући грешкама угарског краља и Субедејевој домишљатости и упорности. Губици Батуове војске су током борби око моста били велики, а резерве истрошене. Када је он у једном тренутку помишљао на повлачење, Субедеј је охрабрио малодушног команданта, а потом уз помоћ свог одреда задао пресудан ударац Белиној војсци. Џучијев син је касније одао верном генералу признање за заслуге због задобијене победе речима: “све што смо постигли дугујемо Субедеју!”¹¹⁹

¹¹⁷ *Continuatio Lambacensis*, MGH SS IX, ed. W. Wattenbach, Leipzig 1925, 559.

¹¹⁸ *Hermannii Altahensis Annales*, MGH SS XVII, ed. P. Jaffé, Leipzig 1925, 394.

¹¹⁹ Cahun, op. cit. 370.; Saunders, op. cit. 222-223., напомена 43.

Угарска препуштена гневу Монгола

После страховитог пораза угарске војске на Мухију, Монголи нису кренули у поход преко Дунава, већ су се задржали на левој обали реке, ишчекујући Бајдаров и Ордин долазак. Вацлав I није стигао на време да помогне Пољацима и Тевтонцима и његова војска се повукла у брдовите области Чешке, у намери да се на свом тлу одупре монголском нападу. Бајдар и Орда нису имали довољно снажну армију да нападну чешког краља и то је био разлог за њихов продор кроз слабије браћену Моравску. Они су поделили своју војску на мање групе и темељно опустошили источне Вацлављеве поседе, као и данашњу Словачку, тада саставни део угарске краљевине. Том приликом пострадали су Опава, Бенешов, Литовец, Крупина, градиштански и оломуцки манастири, као и нека друга мања места, али не и утврђени градови попут Оломуца, Брна, Коморана или Пожуна.¹²⁰ Без већих борби и губитака, северни одред се спојио са главнином војске крајем пролећа или током лета 1241. године.

На Мухију су Монголи заробили државну ризницу, краљеве шаторе и крунски печат. “Велике и прелепе” шаторе који су припадали угарском краљу видео је Јован Плано-Карпини, када је, пет година касније, посетио Батуову резиденцију.¹²¹ Што се печата тиче, њега су Монголи употребили да издају лажни проглас, писан од стране заробљених свештеника, који је упућен широм земље. У прогласу је, између осталог, поручено становништву да се не плаше гнева и дивљања “оних паса” и да свако треба да остане у својим замковима и кућама и да се моли за победу, јер ће се уз Божју помоћ повратити изгубљено.¹²² Жеља је била да се на тај начин спрече поједини делови земље да буду обавештени о правом стању ствари, посеје забуна и осујети окупљање нове војске. Уз то, у освојеним областима они су, као и у јужној Русији, принудили преживело сељачко становништво да обрађује земљу за њихове потребе, а постоје индиције да су у краљевским ковницама почели да кују новац, што указује на њихову намеру да, не само опустоше, већ и трајно освоје Угарску и организују своју управу.¹²³

Њихови одреди су се размилели по читавој територији источне Паноније, док је “главни штаб” за своје привремено боравиште одабрао Трансилванију. Изгледа непосредно после битке на Мухију, Монголи су се нашли под Варадином. Руђеро је потанко описао опсаду града. Њихов долазак био је изненадан и многи нису успели да се спасу у тврђаву, па су били убијани по улицама, кућама и пољима. Опсадне машине су биле спремљене и постављене тако да гађају зидине. Тучене огромним камењем оне нису издржале и нападачи су продрли у град убијајући све живо и спаљујући цркве и све оне који су се склонили у њима. Уништили су гробља, газили су по реликвијама, кадионицама, крстовима и златним

¹²⁰ Г. Е. Санчук (ed.), *История Чехословакии*, том I, Москва 1954, 89-90, 104.

¹²¹ *История Монгалов*, 71.

¹²² Цео текст овог писма у *Rogerii Miserabile Carmen*, 560. гласи: “*Canum feritatem et rabiem non timeatis nec vestris de domibus vos movere audeatis. Licet enim propter quandam improvisationem tum castra, tum tentoria reliquerimus, paulatim tamen, Deo nobis propicio, eadem recuperare intendimus, contra illos prelium virtuosum instaurantes. Unde tantum orationi vacetis, ut misericors Deus adversarium nostrum capita a nobis permittat malleari.*”

¹²³ Saunders, op. cit. 223, напомена 51.

пехарима. Малобројни преживели који се нису затекли у тврђави, укључујући и нашег писца, нашли су прибежиште у оближњој шуми и по ноћи побегли ка суседним насељима. Иста судбина задесила је Чанад и немачку варошицу Томин мост (*Pons Thomae*).¹²⁴ У близини Варадина био је уништен један цистерцитски ма-

Бату (лево) и Субедеј (десно), кинески цртежи на свили, XIII век

настир, као и Перг на обалама Мориша, у који се склонило становништво седамдесет околних села.¹²⁵

Отприлике у исто време Монголи су се спустили на југ, приспели у околину Београда и одвукли један број људи у заробљеништво. Није вероватно да су напали сам град, смештен на повољном положају и одлично заштићен са северне стране. Могуће је да су се заробљеници, међу којима се нашао и умешни златар Гијом Букје, пореклом из Париза, нашли ван градских бедема и тако несрећном игром судбине постали плен Монгола.¹²⁶ Извесно је да је овог човека Виљем Рубрук срео у монголској престоници Каракоруму тринаест година касније, у улози мајстора великог кана Менгкеа.¹²⁷

¹²⁴ *Rogerii Miserabile carmen*, 561-563.

¹²⁵ *Rogerii Miserabile carmen*, 564.

¹²⁶ Радић - Кораћ, *op. cit.* 499-500.

¹²⁷ *Путешествие в восточные страны*, 139-141.

Бела IV се после битке на Мухију кратко време задржао у Будиму, а онда је одлучио да пређе у западни део земље где се налазила и његова породица. За то време су грађани престрашено гледали како гори Пешта “одакле се дизао у небо урлик и завијање жена које су кукале, дечака, који су викали и непрестано гледали бес тако горке смрти како непрестано трчи испред њихових очију.”¹²⁸ Бежећи од гнева Монгола, угарски краљ је начинио још једну озбиљну грешку. Поново сједињен са краљицом и престолонаследником у Пожуну (Братислава), наивно је прихватио гостопримство које му је понудио његов некадашњи непријатељ аустријски војвода Фридрих III и тако се “бежећи од Сциле, намерио на Харибду”.¹²⁹ Фридрих III је рачунао да му се, краљевим страдањем, пружи прилика да се освети свом источном суседу за претрпељено понижење. Бели није требало дуго времена да схвати да је постао заробљеник, пошто је војвода од њега тражио да му врати “поклон у новцу” који је од добио неколико година раније. Како краљ код себе није имао ни изблиза довољно материјалних средстава, морао је Фридриху за своју слободу препустити и три угарске жупаније које су лежале уз аустријску границу: Мошон, Шопрон и Пожун. Тек тада је изнуреном Бели допуштено да се склони у Хрватску.¹³⁰

Из Загреба је угарски краљ, 18. маја 1241. године, послао свог повереника, вацког бискупа Стефана, са писмима цару Светог римског царства и папи, у коме их је молио за помоћ.¹³¹ Световни предводник католичке Европе, цар Фридрих II био је забављен својим ратом са духовним пастиром, папом Григоријем IX и није се много обазирао на Белине апеле. Он је био упознат са монголском инвазијом, како се то види из писма енглеском краљу Хенрију III, писаног из Фаенце, коју је управо преотео од папе. Цар је обавештавао о пустошењу Русије, паду Кијева и страдањима које су претрпеле земље источне Европе и ласкавим епитетима упућеним свим европским земљама и њиховим владарима предлагао да се оне уједине против велике пошасте.¹³² Ипак, Фридрих II је пре свега пребацивао папи што позива на крсташки рат, не против свирепих Монгола, већ против њега, заштитника цркве. Папа је са своје стране угарском краљу могао послати само речи утехе и свој благослов, све до краја сукоба са Фридрихом, “самопрокламованим царем”.¹³³ Још раније, за 1238. годину, постоји податак да је “краљ Тартара” (Бату?) послао Цару писмо, тражећи од њега да се пресели на његов двор, нудећи му службу коју сам изабере. Фридрих II је метафорички одговорио да “веома много зна о птицама и да ће бити добар соколар”¹³⁴ Није немогуће да је Фридрих заиста одржавао контакте са Монголима, како га је касније оптуживала папистичка пропаганда¹³⁵, као што је то чинио и са муслиманским Ајубидима и да је Бату тражио неки вид савезништва са Царем, пре планиране инвазије на средњу Европу,

¹²⁸ *Kronika*, 80.

¹²⁹ *Rogarii Miserabile carmen*, 560.

¹³⁰ *Ibid.* 560-561.

¹³¹ Белино писмо Григорију IX види у N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb 1972, 134-135.

¹³² *Chronica Majora IV*, 112-118.

¹³³ Пашуто, *Монгольски поход в глубь Европы*, 213.

¹³⁴ *Triumfontium Chronicon*, 943. “...quod satis scit de avibus et bene erit falconarius”

¹³⁵ *Ex Philippi Mousket Historia Regum Francorum*, MGH SS XXVI, ed. A. Tobler, Leipzig 1925, 819. (vv. 30967-30970); Cahun, op. cit. 356

али осим споменутог навода из *Хронике три извора* нема других података који би поткрепили ову тврдњу.

Фридрих II је наложио свом сину Конраду, који је у очево име управљао немачким земљама да предузме мере за одбрану од монголског напада¹³⁶, али су догађаји у Италији остали у центру његове пажње. Папа Григорије IX је умро у августу 1241. године, а његов наследник, остарели Целестин IV, изабран под Царевим притиском, окончао је живот свега неколико недеља по свом устоличењу. Конклав, који се потом састао, изабрао је новог папу Иноћентија IV после скоро две године, када су Монголи већ напустили централну Европу.

Једна монголска патрола је, крећући се дуж леве обале Дунава, стигла до граница Аустрије и ударила на утврђени Винер-Нојштат. Граду је у помоћ дошла војска Фридриха III Свађалице и мала монголска пљачкашка експедиција морала је да одступи. Том приликом, како сведочи Иво из Нарбоне који се у том тренутку налазио у Бечу, осам људи из монголског одреда је заробљено, међу њима и онај мистериозни Енглец, који је ишао као гласник угарском краљу.¹³⁷ Војвода је ово чаркање прогласио за своју велику победу, али борбену вредност његове војске можда најбоље осликава чињеница, да она није успела да заузме Пожун, који му је Бела IV морао препустити и да је пустошење које је она починила у западној Угарској, изазвало гнев локалних житеља, који су се дигли на оружје и натерали Аустријанце у бекство.¹³⁸

У потери за Белом IV

Летњи месеци су протекли у утврђивању монголске власти у источној Угарској и обезбеђивању залиха за наставак ратовања. Субедеј је, примењујући искуства из кампање у руским земљама одлучио да поново сачека зимски период за нову офанзиву. Угарски краљ је био свестан да Монголи неће стати на обалама Дунава, али он више није имао никаквих могућности да их заустави. Плашећи се новог пустошења, послао је изасланство у Стони Београд, да преузме мошти Светог Стефана и покупи сва блага која се могу наћи, да би их пренео у приморје.¹³⁹ После тога, остало му је само да чека и да се нада помоћи са запада, која никада није стигла.

На срећу Монгола, зима је била неуобичајено хладна и Дунав се заледио, што је њиховим коњима омогућило, тачно на Божић 1241. године, да прегазе реку без тешкоћа. Њихова мета био је богати Острогон, духовно седиште Угарске и повремено краљево боравиште. Заробљеници су упослени да врећама песка испуњавају јарак који је окруживао град док је тридесет опсадних машина тукло зидине. Браниоци, међу којима је било и Француза и Италијана, су запалили подграђе, склонили драгоцености и затворили се у тврђаву, чијом одбраном је

¹³⁶ *Chronica Majora IV*, 131.

¹³⁷ *Chronica Majora IV*, 272-274.

¹³⁸ *Rogerii Miserabile carmen*, 561.; Chambers, op. cit. 108-109.

¹³⁹ *Kronika*, 83.

командовао гроф Симеон, пореклом Шпанац.¹⁴⁰ Њихова упорност их је спасила, јер су монголски команданти убрзо одлучили да не губе време око утврђених упоришта, већ да их оставе у позадини и наставе даљи продор. Захваљујући томе је и добро брањени манастир Светог Мартина код Ђера избегао злу судбину.¹⁴¹

Бела IV се није осећао безбедно у Загребу, већ је, заједно са својом женом и сином, бројним бискупима и великашима и масом обичног света, потражио уточиште у Далмацији. Избеглице су напуниле све приморске градове, а краљ се са својом пратњом сместио у Сплиту, где их је све угостио у свом двору градски потестат Гарган. Сплићани су све чинили колико су могли да угоде краљу, али нису успели да брзо опреме једну галију, што је он тражио. Очигледно, незадовољан тиме и у страху за своју сигурност, Бела IV се пребацио у оближњи Трогир, а одмах затим на неко острвце, рачунајући да одатле бродом може прећи у Италију.¹⁴²

Док је Бату незауостављиво напредовао ка Аустрији, Кадан је добио команду над једним одредом војске, вероватно снаге једног тумена, са задатком да гони и ухвати угарског краља. По преласку Дунава спалио је слабо брањени Будим, из кога је највећи део становништва већ избегао, и затим ударио на Стони Београд, где је, по већ устаљеном обичају, попалио град и опсео тврђаву. Браниоци су, чувајући древни маузолеј угарских краљева, били одлучни да се боре до краја. Не желећи да узалуд троши своје људске снаге, а са друге стране, имајући тачно одређени задатак пред собом, Кадан је после неколико дана дигао опсаду и прешао у Славонију, а одатле у Хрватску.¹⁴³ На путу Монгола нашло се неутврђено насеље бискупског Загреба и оно је било уништено.¹⁴⁴ “Код неке воде која се назива *Sirbium*”, а под овим именом се несумњиво мисли на Срб у Лици, монголски принц је, не желећи да ишта успорава његово напредовање, наредио да се побију сви заробљеници који су били у његовим рукама.¹⁴⁵ Потом је наставио напредовање и највећом брзином, “као да лети ваздухом”, приближавао се јадранској обали, до које је дошао почетком марта 1242. године. Монголске извиднице су се неочекивано појавиле пред Сплитом, док се велики број грађана налазио ван зидина. Локално становништво је мислило да су у питању Хрвати и тек када су угарски бегунци препознали њихове знаке, све је захватила масовна хистерија и почела је општа бежанија. И овом приликом, многи нису успели да се склоне на сигурно и били су побијени, пред очима престрашених људи на зидинама, који су покољ немоћно посматрали. Кадан није дошао под сам град већ се утаборио под клишком тврђавом, где је веровао да се налази Бела IV. Извршио је јуриш на Клис, али је претрпео неуспех, због природе положаја и бранилаца, који су са висина бацали велике стене. Када је сазнао за право боравиште угарског краља, дигао је опсаду, кренуо дуж далматинске обале и поставио нови логор на обали код Трогира.¹⁴⁶

¹⁴⁰ *Rogerii Miserabile carmen*, 565.

¹⁴¹ *Ibid.* 566.

¹⁴² *Kronika*, 84.

¹⁴³ *Rogerii Miserabile carmen*, 565; *Kronika*, 84.

¹⁴⁴ Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, 322.

¹⁴⁵ *Ibid.* 321.

¹⁴⁶ *Kronika*, 85-86.

Паника се сада пренела и на то место, а проносиле су се и фантастичне гласине да Монголи гомилају хрпу земље и камења велику као брдо и да ће их тако победити када се уздигну изнад градских бедема. Бела IV се пребацио на један брод и са мора је осматрао монголске активности на обали. Кадан је, за то време, лично обишао утврђење и утврдио да је град неосвојив пошто је дубоком водом одвојен од копна. Стога је, преко гласника који је говорио словенским језиком, позвао Трогиране на предају обећавајући да им се неће десити ништа лоше ако буду изручили његове непријатеље, али су браниоци остали неми. Краљ им је, наиме, наредио да не узврате ни једну реч.¹⁴⁷

Каданова потеря за Белом умногоне личи на Цебеов и Субедејев прогон хорезмијског шаха. Угарски краљ се склонио на острву, баш као и Мухамед. Уз то, оба владара су избегли Монголима. Шаха је спасла природна смрт од много страшнијег краја, који би сасвим сигурно искусио да се нашао у непријатељским рукама, док је Бела IV био срећније руке. Из Монголије су стигле вести које су Европи и Угарској и њеном краљу донеле спасење.

Повлачење

Бату је, крећући се уз Дунав, прешао границу Угарске и упао на поседе Фридриха III Свађалице. Чинило се да није могуће зауставити дивље номаде из степе и да је Европа осуђена на пропаст. Не само оближња Аустрија, већ и околне области биле су узнемирене монголским кретањем. Речито сведочи пример Аквилејског патријарха, који је отишао да затражи помоћ од цара Фридриха II и вратио се у своју резиденцију тек средином године, када је опасност прошла.¹⁴⁸ Претпоставља се да је Бату намеравао да, после пустошења Аустрије, настави кретање даље на запад, било упадом на север у немачке земље или на југ у Италију, али до тога није дошло и величанствени поход био је напрасно остављен.

У тренутку када се Батуова војска налазила близу Беча, а Кадан планирао како да освоји Трогир, сазнало се да је 11. децембра 1241. године, велики кан Огедеј умро од излива крви изазваног прекомерним пијанством. Његова жена Торегена је преузела управу Царством до избора новог великог кана. Гујук, који се налазио у Монголији, рачунао је на мајчину подршку за свој избор, а његове амбиције нису биле непознате Батуу. Уз то, по монголским обичајима и прописима *Велике јасе*, сви чланови владајуће породице морали су узети учешћа у избору новог владара и све ратне операције су морале престати.¹⁴⁹ Отпочело је повлачење монголске армије, али не истим путем којим је она и дошла.¹⁵⁰ На повратку се

---

¹⁴⁷ Ibid. 86-87.

¹⁴⁸ *Ryccardi de Sancto Germano notarii chronica*, MGH SS XIX, Leipzig 1925, 382-383.

¹⁴⁹ Вернадский, *О составе великой Яси Чингис хана*, 15-16.

¹⁵⁰ Иако се уобичајено узима да је разлог монголског повлачења из средње Европе била Огедејева смрт и Батуова стрепња због Гујукових планова, постоји и мишљење да су они одустали од даљег освајања због тога што шумовите и брдовите пределе старог континента нису сматрали одговарајућим за своје пребивалиште, G. Guzman, *Christian Europe and Mongol Asia*, Essays in

Батуова војска разбила у групе, вероватно ради лакшег снабдевања, а њено кретање је било успорено због велике количине плена и робља које су водили са собом. Увек присутна потреба да се обезбеди храна људству и коњима утицала је да се они окрену ка Влашкој и да монголска армија, заобилазећи Карпате, кроз ову област настави напредовање ка ушћу Дунава.¹⁵¹

Кадан је такође морао прекинути своју потеру за Белом IV и повући се.¹⁵² Правац његовог кретања се може наслутити из Томиног казивања, али се реконструкција не може извршити са пуном прецизношћу. Он је одступио од обале, прешао у Босну, али се затим поново вратио на Јадран, дошао у залеђе Дубровника и опустошио његову околину. Потом је наставио даље на југоисток, спалио градове Котор, Свач и Дриваст, који су се налазили у земљи српског краља и наводно побио сво становништво које је затекао. Његов одред је затим, преко Србије, дошао током лета 1242. године у Бугарску, на обале Дунава, где се спојио са Батуом и Субедејем.¹⁵³ У Бугарској су монголске вође показале врхунски степен рафиниране окружности. Мноштву заробљеника, међу којима је било Угара, Словена и других народа, објављено је да су слободни и да се могу вратити својим кућама. На ове несретнике су се, тек што су напустили монголски табор, сјурили дивљи коњаници и побили их.¹⁵⁴ Повлачење је настављено све до степа северно од Црног мора и Каспијског језера, а Бату је ове пределе одабрао за своје трајно боравиште. На доњој Волги је изградио своју престоницу Сарај, који је остао његово седиште, све до смрти 1255. године.¹⁵⁵ Задржавши уз себе језгро велике армије, контингенте других монголских принчева је отпустио и они су се разишли ка својим улусима: Бајдар и Бури у централну Азију, а Бучек у Монголију.

Кипчачка степа је представљала средиште Батуове власти, која се на западу простирала до Дунава, а на истоку све до Хорезма. Руски отпор на северу био је сломљен током ратовања 1237-1240. године, али систем контроле још није био успостављен. Да би обезбедио монголску власт над руским земљама, Бату је прибегао и војним и политичким средствима. На доњем Дњепру, у области Кијева, Чернигова и Волиније, стационирао је једну снажну армију на челу са генералом

Medieval Studies 2 (1985) 228-229. Ова претпоставка не може објаснити њихово напуштање панонске равнице, где су Монголи, како смо већ видели, предузели мере да учврсте своју власт.

¹⁵¹ Монголску борбу са Власима спомиње *Ex Philippi Mousket Historia Regum Francorum*, 819. (vv. 30959-30962)

¹⁵² I. Kukuljević Sakcinski, *Borba Hrvatah s Mongoli i Tatari*, Zagreb 1864. покушао је да докаже народну традицију да су Монголи морали одступити због херојског отпора хрватског народа. Његове поставке засноване на “листинама”, за које је научна критика установила да су фалсификати (види Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, 322) и наводима хуманистичких аутора из XVII века су данас неодрживе. Ниједан савремени извор не даје ни најмању назнаку да је уопште дошло до битке на Гробничком пољу код Ријеке или било где другде на простору Хрватске, а још мање да је тамо погинуло 30-60 хиљада Татара.

¹⁵³ Кратке Томине вести о проласку Монгола преко Србије, потврђују још оскуднији Руђерови наводи: “*Cadan rex... destruxit Boznam, regnum Rasciae et inde in Bulgariam pertransivit*”, *Rogierii Miserabile carmen*, 565.

¹⁵⁴ *Kronika*, 86-87.

¹⁵⁵ За Батуову биографију после похода на Европу види *Encyclopaedia of Russian History I*, New York, 2004, 130-131. чланак *Batu.*; Vernadsky, *The Mongols and Russia*, 140-151.

Куремсом и ове области су биле под потпуном монголском влашћу.¹⁵⁶ Према кнежевима са севера поступио је помирљивије, тражећи од њих само да признају његово сизеренство. Ярослав, брат покојног владимирског војводе Јурија, отишао је 1242. године у Сарај да изјави Батуу покорност.¹⁵⁷ Када је он умро под сумњивим околностима четири године касније у Каракоруму, његов син Александар Невски такође је учинио поклоњење Џучијевом сину¹⁵⁸, а после дужег оклевања на то је морао пристати и Данило Галички, који се после монголског повлачења из централне Европе вратио на своје поседе. Владара Галиције Бату је примио са великим почастима, али је и поред тога летописац прокоментарисао да “Данило, који бејаше велики кнез и владаше руском земљом, Кијевом и Галичем, сада клечи на коленима и себе назива робом”.¹⁵⁹

Главна Батуова брига била је усредсређена на избор новог великог кана. Иако није поставио своју кандидатуру, у чему можемо видети још један одраз сумње око порекла његовог оца, он је био заинтересован да спречи избор свог противника Гујука, који је, као најстарији Огедејев син, имао снажно упориште у својим претензијама. Бату је, из тог разлога, био спреман да своју подршку пружи Менгкеу. Торегена је за то време фактички неограничено владала царством, уз помоћ својих миљеника и у почетку Чагатаја, који је умро 1242. године. Несугласице међу Чингисидима одлагале су избор пуних пет година, све док, захваљујући Торегениним манипулацијама и елиминацији једног дела цивилних чиновника, углавном Кинеза, које су у администрацији царства заменили Арапи, велики *курултај* није 1246. године прогласио Гујука за кана. Нови владар, чијој инаугурацији је присуствовао Плано-Карпини, био је лошег здравља и патио је од реуматизма, што га није спречавало да ужива у пијанкама и женама.¹⁶⁰ Иако је успео да Монголском царству врати унутрашњу стабилност, угрожену током мајчиног регентства, умро је после само две године владавине. Његова смрт спречила је избијање рата између њега и Батуа, пошто је Гујук био спреман да са војском нападне господара јужноруске степе и намири старе рачуне међу њима. Проблем наслеђа се после његове смрти поново отворио и Менгке (1251-1259) је коначно успео да преузме власт тек пошто је побио своје противнике, окупљене око Гујукове удовице Огул-Гајмиш.

И поред унутрашњих политичких проблема монголска експанзија је настављена. Кублај је у јужној Кини постепено, али сигурно, потискивао царство Сунг, док се његов брат Хулегу 1251. отиснуо на освајање западне Персије и Сирије. Пошто је уништила упоришта исмаелићанске секте Асасина и заузела Багдад 1258. године, његова војска је наставила кретање кроз Сирију имајући као свој крајњи циљ освајање Египта. У том тренутку Менгке је умро и Хулегу је морао да прекине свој успешан поход. Ситуација је била слична оној из 1241. године, али су овај пут последице биле теже, пошто је у Царству избио грађански рат између Кублаја и Арик-Буке. Сам Хулегу није имао личних амбиција за

¹⁵⁶ Куремса је име из руских летописа, *Галицько-волинський літопис*, sub anno 1250. Код Карпинија је посведочен као *Corrensa*, *История Монгалов*, 70., а монголски изговор је вероватно Курумши, Vernadsky, *The Mongols and Russia*, 142.

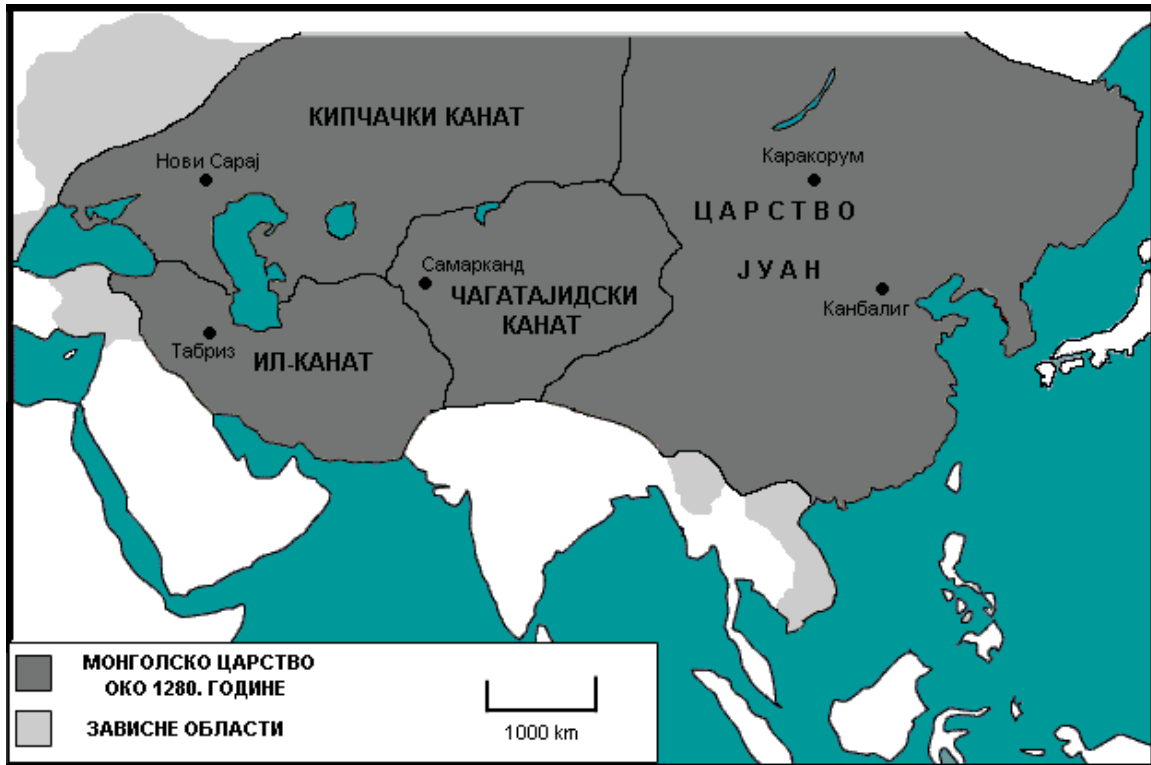
¹⁵⁷ *The Chronicle of Novgorod*, 87.

¹⁵⁸ Ibid. 92. Карпини наводи да је Ярослава отровала Торегена, *История Монгалов*, 77-78.

¹⁵⁹ *Галицько-волинський літопис*, sub anno 1250.

¹⁶⁰ Hartog, op. cit. 190.

врховном влашћу, али је са својом војском пожурио Кублају у помоћ. У Сирији је оставио одред који су Мамелуци напали и поразили 1260. године код Ајн-Џалута и тиме показали целом свету да Монголи нису непобедиви. Батуов брат и наследник Берке (1257-1266), такође се укључио у сукоб, помажући Арик-Буку. Два западна монголска улуса нашли су се на супротним странама и између њих је дошло до рата.

Односи између Хулегуа и Џучида нису били добри ни током Менгкеове владавине. Између њих су постојали територијални спорови око сточарских подручја данашњег Азербејџана, а њихов сукоб је имао и верску компоненту. Берке је био први монголски владар који је пригрлио ислам, за разлику од Хулегуа, који је исповедао будизам и био наклоњен несторијанским хришћанима. Кипчачки кан је био огорчен освајањем Багдада, убиством калифа и масакром муслиманског становништва и зато је ступио у савез са мамелучким господарима Египта. Без обзира што је већ 1260. године Кублај успео да порази свог противника и прогласи се за великог кана, рат између Беркеа и Хулегуа беснео је свом снагом све до њихове смрти која се догодила у распону од годину дана (1265-1266), после чега су њихови наследници постепено дошли до закључка да даљи сукоб нема више смисла. Рат се завршио без победника, имајући као последицу економско и политичко слабљење обе монголске државе. У таквим приликама, нови напад на

Европу великих размера није више имао места у плановима господара јужноруских степа.¹⁶¹

Држава Батуа и његових наследника позната је у изворима под именом улуса Џучида или каната Кипчак (по турском имену Кумана, који су чинили већину становништва), али се у историографији најчешће назива *Златном хордом*. Овај последњи назив је анахрон пошто се среће тек у руским изворима из XVI века. Чак и тада, он је употребљаван да означи место Новог сараја, града који је уместо Батуовог или Старог сараја подигао као своју престоницу кан Берке. Стога, није спорно да је термин *Златна хорда* неприкладан за државу Батуа и његових наследника, али његово порекло јесте проблематично и о томе постоје разне претпоставке. Једна, данас доста заступљена теорија, настоји да објасни овај назив преко монголског (и степског уопште) обичаја обележавања страна света преко боја. Према овом систему црна боја означава север, плава – исток, црвена – југ, бела – запад и жута, односно златна, центар. Кипчачки канат није представљао центар монголског царства, већ његов западни део, па би термин *Бела хорда* био много прихватљивији, али се он среће ретко у изворима и означава, парадоксално, само његове источне делове, који су се налазили под управом потомака Батуовог брата Орде, који су признавали свој потчињени положај у односу на владаре из Сараја.¹⁶² Како су временом слабиле везе између удаљених делова пространог царства, кипчачки канови су током XIII-XV века изградили структуру односа у западној стеви, чије су они били средиште, па је из те перспективе придев *златни* можда и разумљив. У прилог томе можемо навести и мишљење Вернадског који је сматрао да су, после издвајања Казана и Астрахана из састава Кипчачког каната у XV веку, остаци ове некада моћне државе посматрани као *Златна хорда* у смислу њеног територијалног положаја. Уз то, московски кнез је још у ранијем периоду оловљаван као *Бели кан*, чиме је у исто време назначена и географска оријентација Москве у односу на Сарај и кнежева потчињеност Монголима.¹⁶³

---

¹⁶¹ За општи преглед историје монголског царства између Огедејево и Кублајево владавине (1241-1260) види: Saunders, op. cit. 91-118; Chambers, op. cit. 114-155.; Morgan, op. cit. 112-118.; Vernadsky, *The Mongols and Russia*, 59-70.; Nicolle, op. cit. 97-113.; Jackson, op. cit. 28-35.; Th. T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge 2001, 17-24.; J. P. Roux, *Genghis Khan and the Mongol Empire*, London 2003, 49-57.

¹⁶² О Белој хорди, која се у изворима понекад назива и Плавом хордом, постоји веома мало референци у изворима, иако је она обухватала широка пространства западног Сибира и данашњег северног Казахстана (Греков - Якубовский, op. cit. 295-296.). Тек када су Ордини потомци Урус-кан (1361-1375) и Токтамиш (1376-1398) потчинили својој власти западну стеву и постали владари целог Кипчачког каната, њено постојање избија на видело. Нешто података о њеним владарима се може наћи у једном анонимном персијском спису с почетка XV века (тзв. "Аноним Искандера"), Тизенгхаузен, op. cit. 126-139., као и код Рашида, Тизенгхаузен, op. cit. 42-47.

¹⁶³ *Encyclopaedia of Russian History II*, 571-573. чланак *Golden Horde*; Vernadsky, *The Mongols and Russia*, 140.

Монголи опседају Лигниц после битке (Codex Hedwigae, 1353)

Монголи гоне Бела IV (Chronicon Pictum, 1358)

V. Монголи, Татари, Тартари

Последице

Монголска инвазија је оставила дубок траг у земљама кроз које су нападачи прошли. Велики број људи је погинуо или био одведен у заробљеништво. Извори које имамо на располагању наглашавају како суровост номада, тако и пустош која је остала иза њих. Пример за то је Томино казивање о покољу у Бугарској, које вероватно само делимично одговара истини. Користећи своја искуства из претходних ратовања, Монголи су водили рачуна да умешним људима поштеде живот, да би их касније могли искористити. Већ смо споменули Гијома Букјеа, житеља Београда, кога је Виљем Рубрук срео у Каракоруму. За кана је Букје направио фонтану у облику великог сребрног дрвета, са четири лава у подножју, из које је истицао кумис и друга алкохолна пића.¹⁶⁴ Пре него што је дошао на Менгкеов двор, каже Рубрук, он је био роб канове мајке, иначе несторијанске хришћанке, која га је добила на поклон од Менгкеовог брата по оцу, који га је заробио у граду *Belegrave* [Београд].¹⁶⁵ Истом приликом, Рубрук је срео и друге људе које су Монголи заробили у Угарској: једну Францускињу пореклом из Лорене, по имену *Pascha*, која је живела “веома добро” и била удата за неког Руса¹⁶⁶ и једног Енглеза по имену Базил.¹⁶⁷ Ове вести из далеког Каракорума на посредан начин сведоче о бројној странијој колонији у угарским градовима и етничкој разноликости њиховог становништва у XIII веку.

Захваљујући Рубруку, знамо и да је међу монголским робљем било много немачких рудара из Трансилваније. Један број њих припадао је Бурију, који их је населио у граду Таласу, у централној Азији.¹⁶⁸ Овај податак, између осталог, указује да је Бури, за разлику од Гујука и Менгкеа, учествовао у нападу на Угарску. Трансилванија је од свих угарских области највише пострадала од монголских напада. Њен урбани развој, за који су најзаслужнији били Немци, поглавито Саксонци или Саси, који су током XII и почетком XIII века основали у Трансилванији мноштво колонија, доживео је озбиљан ударац.¹⁶⁹ Током 1241. године, највећи део Батуове армије се налазио управо ту, где се опскрбљивао храном и људством, а, као одлични рудари, Саси су посебно били на мети Монгола. Страх од нападача утицао је на многе од њих да напусте ово подручје и побегну у околне земље. Монголски пролазак изазвао је и друга етничка кретања: у

¹⁶⁴ *Путешествие в восточные страны*, 139-141, 154-155; Радић - Кораћ, *op. cit.* 497-499.

¹⁶⁵ *Путешествие в восточные страны*, 162. Канов полубрат о коме говори Рубрук је сасвим сигурно Бучек, пошто је он једини од Тулујевих синова који је учествовао у угарској кампањи.

¹⁶⁶ *Путешествие в восточные страны*, 139.

¹⁶⁷ *Ibid.* 156.

¹⁶⁸ *Ibid.* 122-123.

¹⁶⁹ I. Lázár, *Transylvania, a short history*, Safety Harbor 1997, 51-53. Због њихових седам најважнијих градова у овој области, она од краја XIII века носи име *Siebenbürgen* (“Седмоградска”). Мађарски назив за Трансилванију је Ердел.

Трансилванији је започело досељавање романског становништва са доњег Дунава, а на том подручју се појачао кумански утицај.¹⁷⁰

Бела IV је, вративши се из свог далматинског изгнанаства, затекао опустошену земљу лишену великог дела становништва. После одласка Монгола појавила се још већа невоља и још гори непријатељ – глад. Велики број сељака се, плашећи се за своју судбину и не желећи да ради за Монголе, склонио по шумама и пећинама. Оранице нису биле засејане, а помоћи у храни ниоткуда није било. По пољима и путевима лежали су безбројни лешеви, а потом су се појавили гладни вукови који су у чопорима нападали преживеле, каже Тома Архиђакон.¹⁷¹

Живот је и поред свега настављен, а из претходних догађаја морао се извући наук и предузети мере да се побољша одбрана земље, јер се веровало да ће се Монголи вратити. Показало се да стари земљани насипи и утврђења нису могли да задрже налете непријатељске коњице, док су тврдим зидинама опасани градови и камене тврђаве подигнуте на осамљеним узвишењима успешно одолевали њиховој опсади. Бела IV је дао да се изграде нова утврђења на погодним локацијама широм краљевских домена и дуж Дунава, који се показао као озбиљна препрека нападачима. Уступао је поседе под условом да нови власници изграде на њима утврђења од тврдог материјала. При томе је рачунао не само на световне великаше, већ и на црквене поседнике. Тако је, на пример, настала прва Петроварадинска тврђава у оквиру властелинства једне цистерцитске опатије.¹⁷²

Такве мере су нужно морале да доведу до слабљења краљевског ауторитета, чему се Бела IV толико опирао у првим годинама владавине. Већ током XIII века отпочео је процес стварања племићких војски, који се уобичајено назива бандеријалним системом. Бандерије су представљале одреде јачине од 50 до 1000 људи, који су били унајмљивани и плаћани од стране појединих магната, а борили су се под њиховом заставом. Градови су такође образовали бандерије, чије је бројчано стање било регулисано краљевским повељама и градским статутима. Потоњи угарски краљеви су увели праксу унајмљивања одреда плаћеника, на челу са њиховим капетанима – кондотјерима, пошто племство према одредбама *Златне буле* није морало да прати краља у походима ван земље.¹⁷³

Најважнија последица Белине реорганизације било је оснивање, ширење и јачање утицаја градова. Повластице слободних краљевских градова угарски краљ је додељивао насељима на краљевском поседу која би се опасала зидинама. Привилегије су потом додељиване и другим местима, која су издвајана из управе великаша и бивала директно потчињена круни. Сва она су уживала унутрашњу аутономију, бирала органе власти (магистрате), организовала и водила своју администрацију и судове и плаћала порез у краљевску касу. Старије повеље, попут оне за Вараждин из 1220. године или за Стони Београд, послужиле су као модел за новије. Одмах после повлачења Монгола 1242. године, загребачки Градец и Самобор су добили статус слободних краљевских градова, као и Задар, који се,

¹⁷⁰ B. Köpeczi (ed.), *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest 1990, 191-192.

¹⁷¹ *Kronika*, 87.

¹⁷² Рокаи, *op. cit.* 78.; *Histoire de la Hongrie*, 85-86.

¹⁷³ A. T. Komjathy, *A Thousand Years of the Hungarian Art of War*, Toronto 1982, 21-22.

додуше закратко, одметнуо од Млечана и ставио под суверенитет угарске круне.¹⁷⁴ Становништво многих градова било је мешовито, пошто је све већи број странаца долазио у Угарску. У њима су живели Мађари, Словени, Немци, Италијани и Французи, а у већим градовима, попут Будима, Шопрона и Пожуна, постојале су и јеврејске заједнице. Странци се у повељама спомињу као *hospites*, али овај термин означава и сељака који би одлучио да напусти своје пребивалиште и насели се у граду, а таквих није било мало.¹⁷⁵

Угарски краљ је настојао да поново врати суверенитет над целокупном територијом земље, као и да обезбеди савезнике у случају новог монголског упада. Оружјем су поново стављене под угарску власт три западне жупаније, што је довело до рата са Аустријом. Бела IV је потукао Фридриха III код Винер-Нојштата 1246. године, када је војвода и погинуо, а односи између две земље остали затегнути деценијама. Краљ је, такође, позвао Кумане да поново дођу у Угарску, после чега се део овог народа населио јужно од Пеште. Да би истакао равноправност између Мађара и дошљака, он је престолонаследника Стефана оженио ћерком једног покрштеног куманског поглавице. Ова чињеница довољно сведочи о паду угледа Угарске после монголске најезде, јер, док су се ранији краљеви из породице Арпадових потомака женили принцезама из најзначајнијих западних земаља и Византије, Белин син се морао задовољити руком једне Куманке, пошто је савезништво овог народа било неопходно угарском краљу.¹⁷⁶

Области јужно од Дунава нису осетиле тако разорне последице инвазије као Панонија. У унутрашњости Србије, планинске и ретко насељене земље, степски коњаници, који су представљали само мали део укупне монголске силе, чини се, нису причинили већу штету.¹⁷⁷ Бурни догађаји који су уследили представљали су, ипак, више или мање одјек монголског проласка. Њихова појава у средњој Европи временски се поклапа са смрћу великог бугарског цара Јована II Асена (1218-1241). Српски краљ Владислав (1234-1243), Јованов зет и штићеник био је збачен, можда и због немогућности да организује одбрану земље од Монгола. Његов брат и наследник Урош I (1243-1276) је, захваљујући слабости Угарске и Бугарске, имао могућности да води много самосталнију политку у односу на свог претходника, изнутра оснажи Србију и припреми је за велике подухвате које ће извести његови наследници. Поред слабљења суседа, још један фактор који је допринео снажењу Србије био је привредни развој земље, до кога је дошло захваљујући насељавању Саса.¹⁷⁸ Да ли су ови рудари дошли у Србију бежећи од монголског гнева или на смишљени позив краља Уроша I, не може се поуздано утврдити, као што није сигурно ни да ли су се они појавили одједном или се насељавали у таласима.¹⁷⁹

Колико су штете претрпеле Бугарска и Влашка од Монгола, као и у случају Србије, немогуће је прецизно проценити. Области уз Дунав, кроз које се монголска војска кретала, биле су опустошене, али јужни делови Бугарске нису претрпели

¹⁷⁴ Краљевске повеље Задру, Градецу и Самобору види у Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, 139-144.

¹⁷⁵ Рокаи, *op. cit.* 79-80.; *Histoire de la Hongrie*, 86-89.; J. Fine, *The Late Medieval Balkans*, Ann Arbor 1997, 199-200.

¹⁷⁶ Рокаи, *op. cit.* 83-85.

¹⁷⁷ С. Ћирковић (ed.), *Историја српског народа*, књига I, Београд 1983, 341.

¹⁷⁸ *Ibid.* 342; Fine, *op. cit.* 152-153.

¹⁷⁹ М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, књига I, Београд 1955, 23-28.

никакве последице. За време владавине малолетних Јованових синова, прво Коломана (1241-1246), а потом Михаила Асена (1246-1257), Бугарска је политички гледано постала другоразредна држава.¹⁸⁰ Ипак, не може се са сигурношћу тврдити да је она непосредно после монголске инвазије дошла у фактички завистан положај од кипчачких канова. Једини податак о бугарском данку Монголима посведочен је за 1253. годину¹⁸¹, али он можда само представља одраз жеље бугарске власти да успостави добре односе са новим моћним суседом, чија се власт протезала до ушћа Дунава. Слабљење земље било је узроковано унутрашњом нестабилношћу и снажењем Никејског царства, које је постепено потискивало бугарски утицај са јужнобалканских простора. Извесно је да у бугарском нападу на Србију 1253/4. и током смутњи које су на бугарски престо довеле Константина Тиха, Монголи нису учествовали. У ствари, све до почетка шездесетих година XIII века, господари црноморске степе нису имали никаквог интереса да се мешају у прилике јужно од Дунава. Тада се ситуација нагло променила, јер је нужност успостављања редовних контаката са египатским Мамелуцима усмерила пажњу Монгола на обновљену Византију, а самим тим и на Бугарску.

Византијски цар Михаило VIII Палеолог се 1261. године тријумфално вратио у Константинопољ и тако формално обновио Византијско царство. За кана Беркеа, који је настојао да успостави сталне везе са Мамелуцима, питање слободне пловидбе мореузима стајало је на првом месту. Да би савез између Египта и јужноруских Монгола функционисао, Византија је морала бити у њега увучена, милом или силом. Цареви у Никеји су још током педесетих година XIII века успоставили добре односе са Хулегуом, тако да је ту спону требало раскинути. Ради притиска на Византију, Бугарска је тада за Монголе добила изузетан стратешки значај и постала део њихове сфере утицаја.

Године 1264. војска од неких 20.000 монголских коњаника, ојачана бугарским одредима упала је у Тракију остављајући иза себе праву пустош. Монголи су принудили грађане Еноса да им изруче једног селцучког принца, држаног у заточеништву, за кога је Берке веровао да може подићи устанак и изагнати Хулегуову војску из Анадолије. Иако су се Монголи крајем те године повукли, утисак који је остао иза њих био је довољан да византијски цар увиди потребу да изнађе мирно решење за проблем који је настао. Не желећи да квари односе са Хулегуом, Михаило VIII, иначе познат по свом таленту и осећају за дипломатију, дозволио је кретање мамелучким и кипчачким изасланицима преко византијске територије, не улазећи у војни савез са њима. Деценију касније, односи између Византије и јужноруских Монгола су се толико побољшали да је исти владар могао рачунати на њихову помоћ у сукобима са Србима и Бугарима. Уз то, барем четири византијске принцезе постале су жене разних монголских канова, Џучида и Илканида, који су несумњиво били поласкани орођавањем са царском породицом која је седела на престолу Константина Великог.¹⁸²

¹⁸⁰ В. Златарски, *История на Българската държава през средните векове*, томъ III, София 1940, 419-456.; П. Мугафчиевъ, *История на българския народъ*, томъ II, София 1944, 98-109.; Д. Косев (ed.), *История на България*, томъ III, София 1982, 264-272.; И. Божилов - В. Гюзелев, *История на средновековна България*, София 1999, 501-507.

¹⁸¹ *Путешествие в восточные страны*, 85.; Fine, op. cit. 155.; Златарски, op. cit. 425-426.

¹⁸² Односи између Византије и Монгола представљају тему која излази из оквира овог рада. Једина монографија о овом питању је В. Lippard, *The Mongols and Byzantium 1243-1341*, Bloomington 1984.

Од средине XIII века отпочео је прави процват трговине у црноморском басену. Поред робова и кожа који су добављани из залеђа, преко пута свиле долазила је у великим количинама луксузна источњачка роба. Мамелуци су били једино заинтересовани за превоз робља са Крима и околних крајева у Египат, из чијих редова је регрутована њихова војска. Ђеновљани су, после уговора у Нимфеју са Византијом, практично остварили монопол на пловидбу па је за њих економски интерес био што шири промет у водама под њиховом контролом и њиховим лађама, што је опет позитивно утицало на просперитет њихових колонија, поглавито Тана. За Кипчачки канат пресудно је било остварење контакта и војне сарадње са Египтом, док је Византија из комплексног система односа са италијанском републиком и Монголима извлачила и економску и политичку корист. Простије речено, на овом великом тржишту Монголско царство је било снабдевач, Византија потрошач, а Ђеновљани (касније и Млечани), у исто време посредници и потрошачи.¹⁸³

Посредна, али изузетно важна последица монголске инвазије било је јачање куманског елемента у подунавским областима. Топономастика Влашке, посебно њеног источног дела Мунтеније, показује изузетно јако куманско присуство. На овом подручју је столовао и католички бискуп земље Куманије.¹⁸⁴ Угарске краљевске повеље и византијски писци наводе да Куманија плаћа данак Татарима, а галичко-волински летопис спомиње њеног владара по имену Тегак.¹⁸⁵ Ова државна творевина била је кратког века; негде око 1260. године, емир Бурундај, који је уместо недовољно енергичног Куремсе постављен за команданта дњепарских тумена, предузео је две кампање, са циљем да сузбије ширење Литванаца и угуши незадовољство које се јавило међу западно-руским кнежевима. Том приликом, кнежевина Куманија је стављена под монголску директну контролу, што је, иначе, био и неопходан предуслов за јачање монголског, али и куманског утицаја у Бугарској.¹⁸⁶

И после свега изреченог, није лако дати релевантну оцену последица монголске инвазије. У савременим латинским хроникама стоји да Монголи нису штедели никога, без обзира на пол или узраст и да су, као “изасланици Антихриста” иза себе остављали пустош, бришући сам спомен хришћанског имена.

Издавајемо и следеће чланке: J. Richard, *Byzance et les Mongols*, *Byzantinsche Forschungen* 25 (1999) 83-100.; М. А. Андреева, *Приемъ татарскихъ пословъ при никейскомъ дворе*, *Recueil d'etudes dediees a la memoire de N.P. Kondakov*, Prague 1926, 187-200.; Ф. Успенский, *Византийские историки о Монголах и египетских мамюках*, *Византийский Временник* 24 (1923-1926) 1-16.; Г. В. Вернадский, *Золотая Орда, Египет и Византия въ ихъ взаимоотношенияхъ въ царствование Михаила Палеолога*, *Seminarium Kondakovianum* 1 (1927) 73-84; М. Canard, *Le traite de 1281 entre Michel Palaeologue et le sultan Qalawun*, *Bizantion* 10 (1935) 669-680.; П. Н. Жаворонков, *Никейская империя и восток*, *Византийский Временник* 39 (1978) 93-101.; S. Runciman, *The Ladies of the Mongols*, *επιστημονικη* К. I. Αμμαντου, Αθηναи 1960, 46-53.

¹⁸³ E. Skrzinskaja, *Storia della Tana*, Firenze 1968, 4-8.; A. Laiou, *Byzantine Trade with Christians and Muslims and the Crusades*, *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Washington 2001, 189-190.; Lippard, op. cit. 66-68.

¹⁸⁴ P. Mutafčiev, *Bulgares et Roumains*, Sofia 1932, 230-231, 310.; Н. Јорга, *Историја Румуна*, Вршац 1935, 64-67.

¹⁸⁵ *Галицько-Волинський літопис*, sub anno 1253.; П. Павлов, *България, Византия и Куманите (1186г. – началото на XIV век)*, *Relatiile moldo-bulgare*, Chisinau 1998, 45.

¹⁸⁶ Vernadsky, *The Mongols and Russia*, 157-159.; Павлов, *България, Византия и Куманите*, 46.

Сличне представе се врло лако могу наћи и у арапским и персијским изворима, где су они такође приказани као демони који ће уништити Мухамедову децу и следбенике. Стварни домет уништења који су Монголи носили са собом не може се процењивати на основу казивања хроничара и летописаца, већ само једино посредством других, индиректних показатеља, који сведоче о привредном, друштвеном и демографском стању у земљама које су биле под монголском влашћу или мање или више изложене њиховом утицају. Ситуација у Угарској у другој половини XIII века, на пример, сведочи о процвату трговине, развоју градова, досељавању великог броја странаца, уопште о привредном расту земље. Монголски продор 1237-1242. био је за средњу Европу једна изузетно непријатна, али пролазна епизода, док су земље јужно од Дунава, готово парадоксално, иако су избегле већи степен разарања и уништавања којима су биле подвргнуте Угарска и Пољска, биле увучене у монголску светску орбиту и крајем XIII века за кратко постале део *Монголосфере*.

У руским земљама степен страдања је зависио од кретања монголске војске. Области кроз које су они прошли пострадале су, али се у западним крајевима, попут Полоцка и Турово-Пинска, њихово присуство није осетило. Историчар Лав Гумиљов сматрао је да пропадање Кијевске Русије није отпочело за време монголске најезде, већ у другој половини XII века када је трговачки пут “из Варјага у Грке” изгубио значај услед крсташких похода који су открили лакши приступ богатствима истока.¹⁸⁷ Бату није посео Кијев, већ га је дао на управу прво Јарославу, а потом Александру, али они, свесни губитка његове важности, нису столовали у њему, већ су слали своје намеснике.¹⁸⁸ Како монголска најезда, осим на крајњем југу тадашње Русије где је била стационирана њихова војска, није имала трајни, већ пролазни карактер, способнијим и далековидијим кнежевима је било лако да, пошто је први талас прошао, нађу *modus vivendi* са дошљацима и наставе живот као пре. Многи од њих су се ослањали на Монголе ради задобијања власти у градовима и победе над супарницима и то је била општа пракса кроз цео XIII век. Од Руса се очекивало да шаљу данак у Сарај (свештенство је тога било ослобођено), да дозволе попис становништва из фискалних разлога и присуство канових цивилних чиновника у градовима (ова пракса престаје крајем XIII и почетком XIV века), као и да буду послушни.¹⁸⁹ Уколико то не би чинили, није било милости и походи, попут Бурундајевог из 1259-1260, доносили би страдања непокорнима. У намери да држе Русе у покорности, ханови орде нису се служили само застрашивањем, већ су настојали да се ослоне на одређене социјалне снаге дарујући поклоне и привилегије и привлачећи ка себи кнежеве, бојаре и духовништво.¹⁹⁰ Водећи конструктивну и једино могућу политику у тој епоси, потомци Александара Невског, који су за своје седиште одабрали Москву, преузимали су позитивне елементе монголске власти попут уређених финансија и организације саобраћаја, посветили се економским активностима и настојали да

---

¹⁸⁷ Гумиљев, *Черная легенда*, 136-138.

¹⁸⁸ *История Украинской ССР I*, 109.

¹⁸⁹ О организацији власти Монгола у Русији види опширније у Греков - Якубовский, *op. cit.* 218-234.; Vernadsky, *The Mongols and Russia*, 214-227.

¹⁹⁰ Черепнин, *op. cit.* 200.

обезбеде подршку племства и цркве. На тај начин су поставили темеље потоњем успону Русије.

Европско виђење Монгола

Ширење царства Чингисида најлакше је објаснити војничким квалитетима монголске војске. Током великог западног похода до изражаја је дошла инвентивност Монгола, оличена у бројним тактичким варкама и домишљатостима и изванредно стратешко планирање на широком географском простору, који им није био добро познат (или потпуно непознат, када је у питању средња Европа). Тешка коњица европских владара и феудалаца није у XIII веку водила ратове са одређеним стратешким, тактичким и оперативним циљевима, који би се заснивали на пажљивом планирању и коришћењу природних ресурса. Европски ритер, жељан личне славе и навикнут на појединачне мегдане, није се могао мерити са степским ратником, делом изванредне ратне машинерије, која је своје преимућство потврдила у распону од само три дана, у биткама на Лигницу и Мухију.

Други битан фактор представљало је нејединство западног света. Иако се идеја јединствене Европе почела помањати у интелектуалним круговима тек пошто су верски ратови у XVII веку показали своје катастрофалне последице, у средњем веку постојала је мање или више изражена свест о припадности латинском или римо-католичком хришћанству. Ипак, тренутни политички интерес је стајао на првом месту. То показало у случају цара Фридриха II, који је био у потпуности забављен догађајима у Италији и аустријског војводе који је, са своје стране, прижељкивао слом Угарске и пропаст њеног владара. Пољска и Угарска су из тих разлога, ако изузмемо учешће Темплара и Тевтонаца, саме дочекале напад Монгола.

Трећи разлог је био масовни страх. Где год би се појавили, мистериозни коњаници из дубина Азије изазивали су неописиви ужас. Арапски историчар Ибн ал-Атир, савременик Чингис-кана, забележио је у вези са Монголима следеће речи: “Ако неко каже да никада, од када је Бог створио човечанство, свет није искусио овако нешто, говори само истину. У ствари, ништа што се са овим може упоредити није забележено у старим хроникама. Најгоре што оне бележе јесте Навуходонорово истребљивање Израелићана и уништење Јерусалима. Међутим, шта је Јерусалим у поређењу са свим земљама које су ова чудовишта опустошила, у којима је сваки град барем двоструко већи од Јерусалима. Шта су Израелићани [када је бројност у питању] у поређењу са свима које су ови поклали... Нису поштедели никога. Убијали су мушкарце, жене, децу, расецали су тела трудница и клали још нерођене”¹⁹¹

У Европи су Монголе називали *Tartari*, односно “људи из пакла”, пошто је Тартар био сматран најдубљим слојем подземног света. По казивању Метјуа Периса, они су изгледали као демони ослобођени из Тартара и зато се тако и зову.¹⁹² Исти аутор је, поред тога, сматрао да је њихово име у ствари изведено од

¹⁹¹ Spuler, op. cit. 30

¹⁹² *Chronica Majora IV*, 76.

реке Тар, која тече кроз далеке северне крајеве.¹⁹³ Потврду овог става налазимо и код Томе Архиђакона у речима да име Тартари долази од назива неке воде која протиче кроз њихову земљу.¹⁹⁴ Представа Монгола као људи из пакла била је раширена широм Европе. Познате су речи француског краља Луја IX Светог да ће “или Тартари бити одбачени тамо одакле су и дошли или ће они све нас Хришћане на небо преселити”¹⁹⁵ Карпини је веровао да постоји земља *Mongal*, у којој су живела четири народа, од којих су један *Tartari*. Вођа другог народа, “Великих Монгола”, по имену Чингис (*Chingis*), наставља исти аутор, покорио је народ Тартара и потчинио земљу Монгал.¹⁹⁶ Италијански фрањевац био је први Европљанин који је употребио право име степских освајача и који је знао да су Монголи и “Тартари” два различита, иако суседна, народа. Тома Архиђакон, који је писао отприлике две деценије после Карпинијевог повратка, знао је да “они на свом језику себе Монголима (*Mongoli*) називају”¹⁹⁷, док Руђеро из Варадина без разлике користи појам *Tartari*.

Назив по коме су Монголи били познати у Европи долази од имена народа Татара, који је током друге половине XII века, господарио источном Монголијом. Они су представљали изузетно моћни племенски савез, који је иступао као савезник северног кинеског царства Ћин. Њих је Темудин-Чингис поразио и физички готово истребио, али је, због снаге коју су они некада представљали, њихово име коришћено да означи Монголе када су они постали доминантна сила на том простору.¹⁹⁸ У западну Европу је њихово име дошло са истока (први га је забележио Јулијан, када је посетио земљу Башкира), пошто је оно било познато руским хроничарима и арапским и персијским писцима. Иронијом судбине, непобедиви Чингисови ратници постали су познати широм света под именом народа који су они сами победили. Европљани су га само незнатно модификовали, додајући једно слово и тако створили назив који је најбоље осликавао представу Монгола у очима западњака.

Описи савременика дају њиховим алтајским физиономијама, не нарочито лепим за европско поимање људске лепоте, дијаболичне црте. Имају веома страشان изглед лица, кратке ноге, али огромне груди, широко лице и белу кожу. Хране се живим месом чистих и нечистих животиња, а пију усирено млеко, заједно са коњском крвљу.¹⁹⁹ Да уместо вина пију крв и да у нужди једу људско месо, опште је место у многим изворима.²⁰⁰ О њиховом канибализму је са пуно претеривања писао каноник Иво из Нарбоне: “Мучили су девојке до смрти, да би им затим одрезали груди које су као посласицу давали својим вођама (*magistrates*), а њихова тела би појели”²⁰¹.

¹⁹³ *Chronica Majora III*, 488.

¹⁹⁴ *Kronika*, 82.

¹⁹⁵ *Chronica Majora IV*, 111-112.

¹⁹⁶ *История Монгалов*, 37-38.

¹⁹⁷ *Kronika*, 81-82.

¹⁹⁸ О Темудиновом ратовању са Татарима види *Тајна историја Монгола* §133-136, §153-154; Ratchnevsky, *op. cit.* 52-54, 66-67.

¹⁹⁹ *Kronika*, 82.; *Continuatio Sancti Crucensis II*, 640.

²⁰⁰ *Carmina de regno Hungariae destructo per Tartaros*, 601.; *История Монгалов*, 35.; *Hystoria Tartarorum*, 33.

²⁰¹ *Chronica Majora IV*, 273.

И на истоку и на западу старог континента се веровало да они представљају божју казну, послату на човечанство због силних грехова. Читана су древна пророчанства, којима је одавно предвиђан њихов долазак и пропаст коју доносе Хришћанству. Према једној легенди, на коју се осврћу Метју Перис и Марко Поло, они су били народи Гог и Магог из светог писма, које је још Александар Велики затворио иза “гвоздених врата” (поистовећених са Дербендским пролазом на Кавказу), одакле ће се они ослободити и уништити свет када за то дође време.²⁰² Код Жана де Жоенвила, биографа француског краља Луја IX Светог, налазимо нешто “блажу” верзију исте приче, пошто он тврди да Тартари живе на крају света, а да се на границама њихове земље налазе огромне стене које се дижу у небо, иза којих је затворен циновски народ Гог и Магог, који ће одатле изаћи када наступи крај света.²⁰³ Веровало се и да су Монголи у Европи имали своје помагаче. У немачким земљама су наводно Јевреји, сазнавши однекле да су народи Тартара и Кумана њихови сродници, сакупљали оружје до кога су могли доћи, сакривали их у бачвама за вино и покушали да их прокријумчаре преко границе. Овај лукави покушај био је осуђен на неуспех јер је локални великаш на граници открио садржај чудног товара и наредио да се његови носачи побију.²⁰⁴ Споменута епизода, која представља само још једну антисемитску манифестацију тако карактеристичну за поједине периоде европског средњег века, верно осликава несигурност и узнемиреност хришћанског света у овим бурним годинама.

Своје место Монголи су нашли и у распрострањеној легенди о презвитеру, тј. свештенику Јовану.²⁰⁵ Споменут још у хроници Отона Фрајзиншког из средине XII века, овај легендарни хришћански владар и првосвештеник царства на истоку успешно је водио ратове против муслимана, али су га набујале воде Тигриса спречиле да дође до Јерусалима и успостави контакт са Францима на Блиском истоку.²⁰⁶ Казивање Барбаросиног хроничара временски коинцидира са борбама које је кара-китајски владар Је-Лу Та-Ши водио против Муслимана у Хорасану и источној Персији, у чему лежи и историјска основа ове легенде. Као домовина свештеника Јована посведочена је Етиопија, али због слабог познавања светске географије, на западу није било никога ко би знао где се ова земља заиста налази, па стога није чудно што се она смештала негде на далеком истоку.²⁰⁷ Почетком треће деценије XIII века, нимало случајно баш у време када је Чингис освајао Хорезм, појавио се њен наставак: прича о Јовановом сину или синовцу Давиду (јер је Јован до тада, због година, већ морао умрети), који са три огромне војске напредује ка западу и слама једно за другим, сва муслиманска краљевства. Чингисови ратници нису били никакви ходочасници који су кренули у Свету земљу, како је ова прича тврдила, мада им Хришћанство као религија, у свом несторијанском виду, није било непознато. Недуго затим, долазак Монгола у

---

²⁰² *Chronica Majora IV*, 76-78; *The Travels*, 49. Опширније о референцама за појмове Гог и Магог у Библији види *The Catholic Encyclopedia*, vol. VI, чланак *Gog and Magog*.

²⁰³ Joinville - Villehardouin, *Chronicles of the Crusades*, London 1963, 283. (у даљем тексту *Chronicles of the Crusades*)

²⁰⁴ *Chronica Majora IV*, 131-133.

²⁰⁵ Види чланак *Prester John* у *The Catholic Encyclopedia*, vol. XII за ширу подлогу ове теме и библиографију.

²⁰⁶ Otto Frisigensis, *Chronicon*, MGH SS XX, ed. R. Wilmans, Leipzig 1925, 266.

²⁰⁷ C. E. Nowell, *The Historical Prester John*, *Speculum* 28-3 (1953) 435-445.

Европу показао је њихово право лице и распршио илузију коју је легенда о свештенику Јовану гајила, па је он, од вође Монгола, постао њихов непријатељ. Марко Поло је касније писао “о великом краљу Унг-кану, који је у ствари свештеник Јован и коме су Тартари (Монголи) плаћали данак”. Народ Тартара се, наставља Поло, намножио и постао је претња за моћног владара. Они су у једном тренутку устали на Јована и сукобили се са његовом војском у највећој бици коју је свет икада видео. Хришћански монарх је тада погинуо и његову земљу освојио је вођа Тартара Чингис-кан.²⁰⁸ Казивање познатог Италијана представља далеки одјек познате епизоде из Темучиновог живота о његовом сукобу са владарем народа Кераита из западне Монголије по имену Тогрул, који је носио и кинеску титулу *wang* (“краљ”), чији је монголски облик *ung*. При томе, битно је напоменути да је Тогрул заиста био хришћанин несторијанског учења.²⁰⁹ Виљему Рубруку је било познато да су неки монголски народи били упознати са несторијанским учењем и то Најмани, К[е]р[а]ити и Меркити. Он је сматрао да је Јован био не краљ Кераита, већ Најмана, који су живели на обронцима Алтаја, док је Унг-кан био његов брат.²¹⁰ Веза са Монголима и њиховом историјом не објашњава порекло саме легенде о свештенику Јовану, око чега се у историјској науци још увек воде спорови, али показује на још један начин како је Европа била, мало је рећи, фасцинирана овим народом.

Први контакти

У свом страху и очајању, охрабрујуће је деловала чињеница да су Монголи представљали подједнаку претњу Исламу као и Хришћанству.²¹¹ Свега годину дана после њиховог повлачења из Европе, Чормаганов наследник, изузетни генерал Баичу чији војнички квалитети нису били мањи од Чингисових или Субедејевих, разбио је војску Селџука на брду Кесе (Köse Dag) у источној Анадолији, тиме утемељио монголску превласт на Блиском истоку и неповратно скренуо ток малоазијске историје.²¹² Иноћентије IV (1243-1254), који је у том тренутку сео на папску столицу, сматрао је да има обавезу, која је проистицала из његовог положаја, да упозна азијске пагане са “правом вером”. Он је у сваком случају био много енергичнији од својих претходника, а како није имао релевантну војну силу иза себе, ослањао се на дипломатију. Пред Лионски сабор 1245. године опремио је три посланства, која су чинили припадници монашких редова фрањевци и доминиканци, искусни у подучавању и проповедању.²¹³

---

²⁰⁸ *The Travels*, 93-96.

²⁰⁹ Ratchnevsky, op. cit. 78-83.; Hoang, op. cit. 102-103.

²¹⁰ *Путешествие в восточные страны*, 114-115.

²¹¹ G. Guzman, *Simon of San Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: A Reappraisal*, *Speculum* 46-2 (1971) 233.

²¹² Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, 137-138.

²¹³ У изворима има података о четири папине мисије, али су изгледа само три кренуле на пут, Guzman, *Simon of San Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju*, 234.

Доминиканац Андре Лонгжумо био је упућен великом кану (који у том тренутку још није био изабран) преко Персије, али је дошао само до Табриза, предао папино писмо првом монголском команданту кога је срео и брже-боље се вратио назад.²¹⁴ Више успеха постигле су мисије на челу са Андреовим сабратором Асцелином и његовим пратиоцем Симоном из Сен-Кантена који су посетили Баичуов логор и фрањевцем Јованом Плано-Карпинијем, који је постао први Европљанин који је посетио Монголију. На ускрс 1245. он се, праћен Стефаном, монахом из Чешке и братом Бенедиктом Пољским (за кога се предпоставља да је у ствари монах из Бридија), који је служио као преводилац, упутио у Батуов логор на Волги. Џучијев син их је примио априла 1246. пошто су изасланици морали, ради очишћења, да прођу између две ватре на улазу. Након тога, запутили су се у Монголију и тако је отпочео други, мукотрпнији део путовања. Без Бенедикта, који се вратио назад, они су прешли реку Урал и крећући се рутом северно од Каспијског мора и Аралског језера, потом преко Јаксарта (Сир-Дарја) и Џунгарије, после 106 дана путовања приспели у царски камп Сира-Орду, недалеко од Каракорума. Присуствовали су свечаном Гујуковом крунисању, који их је потом примио у аудијенцију. Пошто су у новембру од кана добили писмо за папу, кренули су назад, да би приспели јуна 1247. у Кијев. У Италију је, и поред неупоредиво дужег путовања, Јован Плано-Карпини стигао годину дана пре Асцелинове мисије, која се у Рим вратила тек у другој половини 1248. године.²¹⁵ Извештаји који су две групе донеле нису деловали охрабрујуће. Гујуково писмо показало је да кан уопште не схвата кредибилитет папине духовне власти над хришћанима и не разуме потребу за покрштавањем у римо-католичком обреду, а уз то је тражио да се папа лично појави пред њим и изрази му покорност. Суштински, исти је био и садржај Баичуовог одговора, који је Асцелин донео: ако папа жели мир требало би да дође и призна великог кана за свог господара.²¹⁶

Иницијатива у европским односима са Монголима је са верско-дипломатске папске политике, прешла на војно-политички аспект када су се западни световни монарси директно укључили у односе исток-запад. Француски краљ Луј IX се 1248. године налазио на Кипру заокупљен припремама за освајање Египта када је примио посланике које му је послао Баичуов наследник Елцигидај. Сама чињеница да су посланици који су донели генералову поруку били два несторијанца није била изенађујућа, колико њен садржај. Поред речи које су сведочиле о великом уважавању хришћана у монголском царству и изражене наклоности према хришћанској религији од стране Елцигидаја и самог великог кана, упућене су жеље за краљеву победу у предстојећем походу.²¹⁷ Луј IX је одговорио слањем посланства на челу са Лонгжумоом, који га је пратио у походу. Елцигидај је, суочен са новом ситуацијом која је наступила после Гујукове смрти, био у немогућности да са њима преговара без овлашћења са вишег нивоа и због тога је упутио придошле Французе на канову удовицу Огул-Гајмиш која је, као и раније

²¹⁴ Chambers, op. cit. 128.

²¹⁵ Guzman, *Simon of San Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju*, 238.

²¹⁶ Гујук: "...tu papa cum potentibus Christianis ad me venire pro pace facienda..."; Баичу: "...oportet ut tu papa ipse in propria persona ad nos venias et ad eum qui faciem totam terram continet accedas...", E. Voegelin, *The Mongol Orders of Submission to European Powers 1245-1255.*, Byzantion 15 (1940-1941) 388-389. Сличне форме јављају се и у каснијој преписци.

²¹⁷ Voegelin, op. cit. 390.

Торегена, управљала царством до избора новог кана. Египатски поход француског краља завршио се неславно, а разочаравајућа је била и порука коју су изасланици почетком 1251. године донели из Монголије. Краљу је поручено да, зарад мира, треба сваке године да шаље као трибут велике количине новца.²¹⁸ О савезу, у шта се Луј IX надао, није било ни речи. И поред почетног неуспеха, он, после свог повратка у Европу, није напуштао идеју о сарадњи са Монголима. Током 1253. године на пут се отиснула Рубрукова мисија, али до успостављања топлијих односа није дошло ни том приликом. Рубруков извештај о великом броју хришћана у Царству, међу којима је био и Батуов син Сартак, није могао да измени чињеницу да је Менгке, као и његови претходници, тражио, не савез, већ признавање покорности.²¹⁹

Контакти између западноевропских и монголских владара редовно су одржавани све до почетка XIV века, али до војничког савеза или трајније политичке сарадње није дошло. Они су имали као последицу једну много важнију тековину. Сам однос Европљана према Монголима, почео је постепено да се мења и страх је све више смењивала радозналост и љубопитљиво интересовање за моћно царство. Обавештења о великом броју хришћана, који су били поданици великих канова и толеранцији и наклоности њихових владара према библијском учењу наводили су и даље на помисао да Монголи, не само што нису слуге и изасланици Антихриста, већ могу бити и корисни савезници у борби против заједничких непријатеља. Византијски цареви, кнежеви Мале Јерменије и крсташки господари Антиохије, имали су више среће од краљева и папа на западу и улазили су у мање или више чврсте савезе са монголским владарима, користили се њиховом војном помоћи и успостављали са земљама под њиховом влашћу редовне трговачке контакте. Но, и без тешњих политичких веза, пред Европом се окривао много већи свет него што га је ико могао замислити. Жељни да га упознају, појединци попут Марка Пола, Јована Монтекорвина и Риколда Монтекроча кренули су у откривање Далеког истока и нехотично су започели оно што се у конвенционалној литератури зове “епоха великих географских открића”. Све то не би било могућно да највећи део Евроазије није у том тренутку представљао јединствену политичку, економску, па чак и културну целину. У томе лежи највећа цивилизацијска вредност *Pax Mongolicae*.

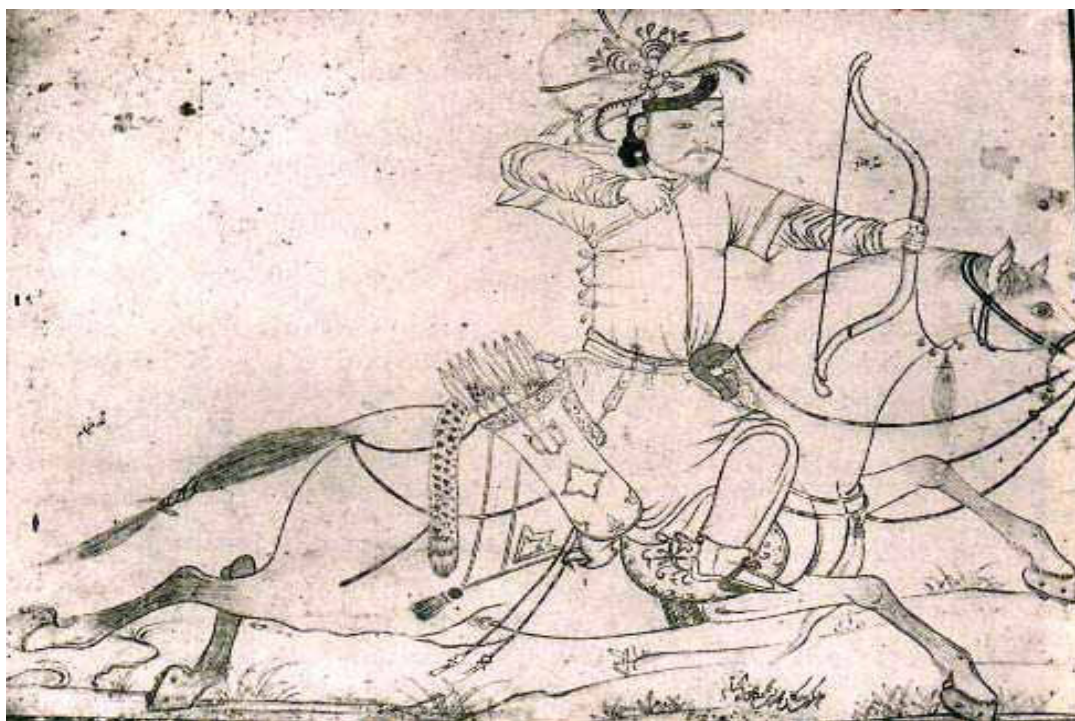
---

²¹⁸ *Chronicles of the Crusades*, 287-288.

²¹⁹ Voegelin, op. cit. 391-392.

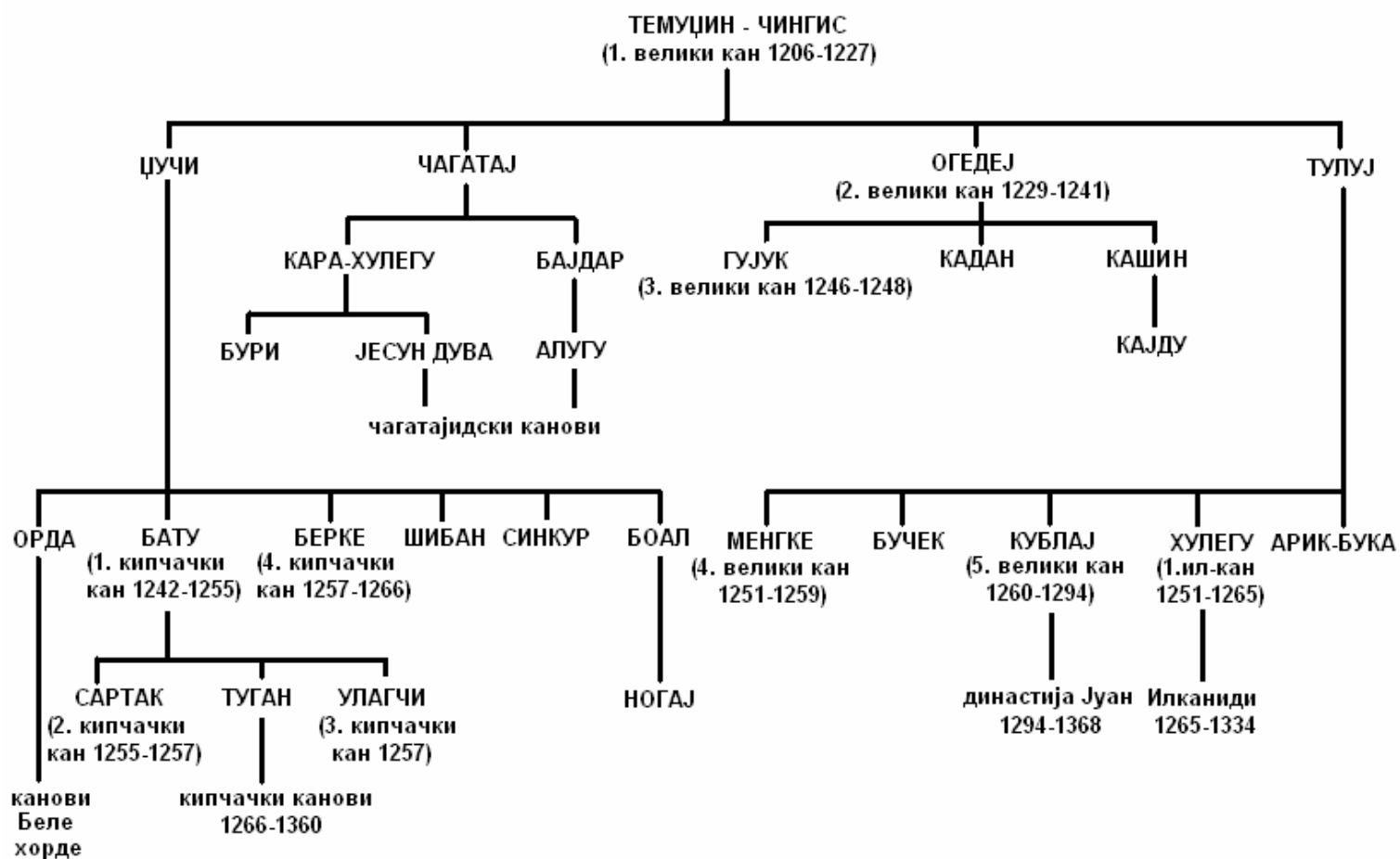

Европско виђење Монгола (Метју Перис, *Chronica Majora*, средина XIII века)

Монголски стрелац на коњу (персијска минијатура, XIV век)

Породично стабло Чингисида

Библиографија

Напомена: Извори, монографије и чланци који су коришћени у електронском формату, поред основне библиографске јединице, имају наведен и URL (*Uniform Resource Locator*), односно адресу на интернету.

Извори:

- *Albrici monachi Triumfontium Chronicon*, MGH SS XXIII, ed. P. Scheffer-Boichorst, Leipzig 1925, 631-950.
- *Annales Frisacenses*, MGH SS XXIV, ed. L. Weiland, Leipzig 1925, 65-67.
- *Annales Silesiaci compilati*, MGH SS XIX, ed. W. Arndt, Leipzig 1925, 536-540.
- *Annales Wratislavienses antiqui*, MGH SS XIX, ed. W. Arndt, Leipzig 1925, 527-529.
- *The Annals of Jan Dlugosz*, edd. Maurice Michael – Paul Smith, Chichester 1997. <http://www.impub.co.uk/dlug3.html>
- Г. В. Вернадский, *О составе великой Яси Чингис хана*, Bruxelles 1939.
- *Ex Philippi Mousket Historia Regum Francorum*, MGH SS XXVI, ed. A. Tobler, Leipzig 1925, 718-821.
- *Ex Simonis de Keza Gesta Hungarorum*, MGH SS XXIX, ed. L. de Heinemann, Leipzig 1925, 523-546.
- E. Voegelin, *The Mongol Orders of Submission to European Powers 1245-1255.*, Byzantion 15 (1940-1941) 378-413.
- *Галицько-волинський літопис*, ed. О. П. Лихачева, Київ 1993. <http://www.art.lutsk.ua/art/volvol/tkt25.HTM>
- Гильом Рубрук, *Путешествие в восточные страны*, Путешествия в восточные страны, ed. А. И. Малеин, Москва 1997, 83-189. <http://www.vostlit.narod.ru/>
- *De invasione tartarorum fragmentum*, MGH SS XXIX, ed. O. Holder-Egger, Leipzig, 1925. 599-600.
- Джиованни дель Плано Карпини, *История Монгалов*, ed. А. И. Малеин, Москва 1957. <http://www.vostlit.narod.ru/>
- Jean de Joinville - Geoffroy de Vilehardouin, *Chronicles of the Crusades*, ed. M. Shaw, London 1963.
- N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb 1972.

- Marco Polo, *The Travels*, ed. R. Latham, London 1958.
- Матвей Меховский, *Трактат о двух Сарматиях (Tractatus de duabus Sarmathias)*, ed. С.А. Аннинский, Москва-Ленинград 1936.
- Matthaei Parisiensis, *Chronica Majora*, I-VII, ed. H. Louard, London 1872.
- *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, ed. А. Н. Насонов, Полное собрание русских летописей, Том III, Москва-Ленинград 1950. <http://litopys.narod.ru/novglet/novg.htm>
- *The Chronicle of Novgorod*, edd. R. Michell - N. Forbes, London 1914.
- Otto Frisigensis, *Chronicon*, MGH SS XX, ed. R. Wilmans, Leipzig 1925, 83-301.
- *Повесть о разорении Рязани Батыем*, Памятники литературы Древней Руси XIII век, ed. Д. С. Лихачев, Москва 1981, 184-200.
<http://www.drevne.ru/study/batiy.htm>
- *Rogerii Miserabile carmen super destructione regni Hungariae per Tartaros facta*, MGH SS XXIX, ed. L. de Heinemann, Leipzig 1925, 547-567.
- *Ryccardi de Sancto Germano notarii chronica*, MGH SS XIX, ed. L. Bethmann, Leipzig 1925, 321-384.
- *Сокровенное сказание Монголов (Moŋğolun Niuča Tobčaan)*, ed. С. А. Козин, Москва 2002. <http://www.altai.narod.ru/SecretH.htm>
- Bertold Spuler, *History of the Mongols based on Eastern and Western Accounts of the 13th and 14th Centuries*, trans. H. Drummond, New York 1988.
- Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, ed. Franjo Rački, Zagrebiae 1894. Toma Arhidakon, *Kronika*, ed. V. Rismondo, Split 1960.
- В. Г. Тизенгхаузен, *Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды*, том II, Москва 1941. (Ал Джузджани, *Табакад и-насири*, 13-19.; Ала Ад-Дин Ата-Мелик Джувейни, *Тарих-и Джехангуша*, 20-24.; Рашид ад-Дин, *Сборник летописей*, 27-79.; Аноним Искандера, 126-139.)
- *Hermannii Altahensis Annales*, MGH SS XVII, ed. P. Jaffé, Leipzig 1925, 381-407.
- *Hystoria Tartarorum C. de Bridia monachi*, ed. A. Önnersfors, Berlin 1967.
- *Carmina de regno Hungariae desctructo per Tartaros*, MGH SS XXIX, ed. L. de Heinemann, Leipzig 1925, 601-609.
- *Continuatio Zwetlensis III*, MGH SS IX, ed. W. Wattenbach, Leipzig, 1925, 654-669.
- *Continuatio Lambacensis*, MGH, SS IX, ed. W. Wattenbach, Leipzig 1925, 556-561.
- *Continuatio Sancrucensis II*, MGH SS IX, ed. W. Wattenbach, Leipzig 1925, 637-646.

Литература:

- Th. T. Allsen, *Commodity and Exchange in the Mongol Empire*, Cambridge 1997.
- Th. T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge 2004.
- М. А. Андреева, *Приемъ татарскихъ пословъ при никейскомъ дворе*, Recueil d'etudes dediees a la memoire de N.P. Kondakov, Prague 1926, 187-200.
- I. Barta (ed.), *Histoire de la Hongrie, des origines á nos jours*, Budapest 1974.
- W. Barthold, *Turkestan down to the mongol invasion*, trans. T. Minorsky, New Delhi 1992.
- R. Bedrossian, *The Turco-Mongol Invasions and the Lords of Armenia in the 13-14th Centuries*, Columbia 1979. <http://rbedrossian.com/dissert.html>
- И. Божилов – В. Гюзелев, *История на средновековна България VII-XIV век*, София 1999.
- Г. В. Вернадский, *Золотая Орда, Египет и Византия въ ихъ взаимоотношенияхъ въ царствование Михаила Палеолога*, Seminarium Kondakovianum 1 (1927) 73-84.
- Г. В. Вернадский, *Начертание русской истории*, Москва 2002.
- G. Vernadsky, *Kievan Russia*, New Haven 1948.
- G. Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven 1953.
- Б. Владимирцов, *Общественный строй Монголов*, Ленинград 1934
- Б. Д. Греков - А. Ю. Якубовский, *Золотая орда и её падение*, Москва-Ленинград 1950.
- Р. Грусе, *Царство степя*, прев. М. Периф-Марјанов, Сремски Карловци 1997.
- Л. Гумилев *От Русси до России*, Москва 2003.
- Л. Гумилев, *Черная легенда*, Москва 2004.
- G. Guzman, *Christian Europe and Mongol Asia: First Medieval Intercultural Contact Between East and West*, Essays in Medieval Studies 2 (1985), 227-244.
- G. Guzman, *Simon of San Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: A Reappraisal*, Speculum 46-2 (1971) 232-249.
- Дж. Т. Денисон, *История конницы*, перев. Е. фон Траубенберг, Москва 2001. <http://militera.lib.ru/h/denison/>
- М. Динић, *За историју рударства у средњевековној Србији и Босни*, књига I, Београд 1955.
- Н. R. Ellis Davidson, *The Secret weapon of Byzantium*, Byzantinische Zeitschrift 66 (1973) 61-73.
- *Encyclopaedia of Russian History*, I-IV, New York 2004.

- П. Н. Жаворонков, *Никејска империја и восток*, Византијски Временник 39 (1978) 93-101.
- В. Златарски, *Историја на Българската држава през средните векове*, томъ III, София 1940.
- P. Jackson, *From ulus to Khanate: The Making of Mongol States*, The Mongol Empire and its Legacy, Leiden 2000, 12-39.
- Н. Јорга, *Историја Румуна*, прев. Владимир Марган, Вршац 1935.,
- А. К. Касименко (ed.), *Историја Украинской ССР*, том I, Киев 1953.
- N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976.
- A. T. Komjathy, *A Thousand Years of the Hungarian Art of War*, Toronto 1982.
<http://www.hungarian-history.hu/lib/thou/>
- В. Д. Королук, И.С. Миллер, П.Н. Третьяков (edd.), *Историја Польши*, томъ I, Москва 1954.
- В. Көпечзи (ed.), *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest 1990.
mek.oszk.hu/02100/02113/
- Д. Косев (ed.), *Историја на България, томъ III – Втора Българска Држава*, София 1982.
- Z. Kostolnyik, *Hungary in the XIII Century*, New York 1996.
<http://www.deremilitari.org/resources/ARTICLES/kosztolnyik.htm>
- I. Kukuljević-Sakcinski, *Borba Hrvatah s Mongoli i Tatari*, Zagreb 1864.
- A. Laiou, *Byzantine Trade with Christians and Muslims and the Crusades*, The Crusades from the Prespective of Byzantium and the Muslem World, Washington 2001.
- I. Lázár, *Transylvania, a short history*, trans. T. Kornfeld, Safety Harbor 1997.
mek.oszk.hu/02000/02083/
- B. Lippard, *The Mongols and Byzantium 1243-1341*, Bloomington 1984.
- J. Man, *Genghis khan: Life, Death and Resurrection*, London 2004.
- T. M. May, *Chormaqan and the Mongol Conquest of Middle East*, Military History Magazine (april 2004)
<http://www.thehistorynet.com/mh/blchormaqan/>
- D. Morgan, *The Mongols*, London 1989.
- P. Mutafčiev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia 1932.
- П. Мутафчиевъ, *Историја на българския народъ*, томъ II, София 1944.
- D. Nicolle, *Mongol Warlords – Genghis khan, Kublai khan, Hülegu, Tamerlane*, London 1998.
- C. E. Nowell, *The Historical Prester John*, Speculum 28-3 (1953) 435-445.

- U. Onon, *The Art of War under Chinggis Qahan (Genghis Khan)*, The Secret History of the Mongols: The Life and Times of Chinggis Khan, Richmond 2001. <http://www.deremilitari.org/resources/ARTICLES/onon.htm>
- П. Павлов, *България, Византия и Куманите (1186г. – началото на XIV век): Някои бележки с оглед на предисторията на българо-молдовските връзки*, Relatiile moldo-bulgare, Chisinau 1998, 43-50.
- П. Павлов, *За ролята на православната църква в отношенията на Византия и България със Златната орда*, Общото и специфичното в балканските култури до края на XIX век, София 1997, 177-185.
- В. Т. Пашуто, *Александр Невский*, Москва 1974. http://militera.lib.ru/bio/pashuto_vp/
- В. Т. Пашуто, *Внешняя политика древней Руси*, Москва 1968.
- В. Т. Пашуто, *Монгольский поход в глубь Европы*, Татаро-Монголы в Азии и Европе (сборник статей), Москва 1970, 204-222.
- Р. Радић, Д. Кораћ, *Београдски Парижанин на двору монголског кана*, Словенско средњовековно наслеђе, Београд 2002, 493-503.
- P. Ratchnevsky, *Genghis khan - his life and legacy*, trans. T. Nivison Heining, Oxford 1993.
- J. Richard, *Byzance et les Mongols*, Byzantinsche Forschungen 25 (1999) 83-100.
- П. Рокаи, *Историја Мађара*, Београд 2002.
- J. P. Roux, *Genghis Khan and the Mongol Empire*, trans. T. Ballas, London 2003.
- Ž. P. Ru, *Religija Turaka i Mongola*, prev. M. Perić-Marjanov, Sremski Karlovci 2002.
- S. Runciman, *A history of the Crusades vol. III, The Kingdom of Acre*, Cambridge 1953.
- S. Runciman, *The Ladies of the Mongols*, εισ μνημην Κ. Ι. Αμαντογ, Αθηναι 1960, 46-53.
- Г. Е. Санчук, П.Н. Третьяков (edd.), *История Чехословакии*, томъ I, Москва 1954.
- J. J. Saunders, *History of the Mongol Conquests*, Philadelphia 2001.
- J. R. Sweeney, *Thomas of Spalato and the Mongols: a thirteenth-century Dalmatian view of Mongol customs*, *Florilegium* 4 (1982) 156-83. <http://www.uwo.ca/english/florilegium/volumes/vol2/sweeney.html>
- D. Sinor, *Inner Asian Warrior*, *Journal of American Oriental Society* 101 (1981), 133-144.
- D. Sinor, *The Mongols in the West*, *Journal of Asian History* XXXIII-1, (1999), 1-44. <http://www.deremilitari.org/RESOURCES/ARTICLES/sinor1.htm>
- D. Sinor, *The Outlines of Hungarian Prehistory*, *Journal of World History* 4-3 (1993), 513-540. http://www.kroraina.com/hungar/ds_ohp.html

- F. Schmieder, *Nota sectam maometicam atterendam a tartaris et christianis. The Mongols as non-believing apocalyptic friends around the year 1260.*, Journal of Millennial Studies 1-1, online edition (1998)
<http://www.mille.org/publications/summer98/fschmieder.pdf>
- Е. Ч. Скржинская, *Половцы, опыт исторического истолкования этникона*, Византийский Временник 46 (1986) 255-276.
- E. Skržinskaja *Storia della Tana*, Firenze 1968.
- Н. Трубецкој, *Наслеђе Чингис кана*, прев. Љ. Јоксимовић, Београд 2001.
- С. Ђирковић (ed.), *Историја српског народа*, књига I, Београд 1983.
- Ф. Успенский, *Византийские историки о Монголах и египетских мамюках*, Византийский Временник 24 (1923-1926) 1-16.
- Ф. Успенский, *Движение народов из Центральной Азии в Европу*, Византийский Временник 26 (1947) 9-28.
- J. Fine, *The Late Medieval Balkans*, Ann Arbor 1997.
- Э. Хара-Даван, *Чингисхан как полководец и его наследие*, Алма-Ата 1992.
<http://gumilevica.kulichki.net/HD/>
- L. de Hartog, *Genghis khan, Conqueror of the World*, London 1999.
- E. Hildinger, *Mongol Invasion of Europe*, Military History Magazine (june 1997)
<http://historymedren.about.com/library/prm/bl1mongolinvasion.htm>
- M. Hoang, *Džingis-kan*, прев. J. Stakić, Sremski Karlovci 1991.
- M. Canard, *Le traite de 1281 entre Michel Palaeologue et le sultan Qalawun*, Byzantion 10 (1935) 669-680.
- C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968.
- G. Cahen, *Les Mongols dans les Balcans*, Revue Historique 146 (1924) 55-59.
- L. Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie: Turcs et Mongols des origines à 1405.*, Paris 1896.
- *The Catholic Encyclopedia*, I-XV, New York 1913.
<http://www.newadvent.org/cathen/>
- J. Chambers, *Devil's Horsemen*, London 2001.
- Л. В. Черепнин, *Монголо-Татары на Руси (XIII век)*, Татаро-Монголы в Азии и Европе (сборник статей), Москва 1970, 179-203.

САДРЖАЈ

I. PAX MONGOLICA	2
II. ИЗВОРИ О МОНГОЛСКОМ ПРОДОРУ У ЕВРОПУ	4
III. МОНГОЛИ У РУСИЈИ (1237-1240)	10
- <i>Монголска војска</i>	<i>10</i>
- <i>Велика западња кампања</i>	<i>13</i>
- <i>Освајање Русије</i>	<i>18</i>
- <i>Раздор у монголском табору</i>	<i>22</i>
IV. МОНГОЛИ У СРЕДЊОЈ ЕВРОПИ (1241-1242)	26
- <i>Угарска и средња Европа уочи монголске инвазије</i>	<i>26</i>
- <i>Инвазија на Пољску – Лигниц</i>	<i>29</i>
- <i>Инвазија на Угарску – Мухи</i>	<i>31</i>
- <i>Угарска препуштена гневу Монгола</i>	<i>35</i>
- <i>У потери за Белом IV</i>	<i>39</i>
- <i>Повлачење</i>	<i>41</i>
V. МОНГОЛИ, ТАТАРИ, ТАРТАРИ	47
- <i>Последице</i>	<i>47</i>
- <i>Европско виђење Монгола</i>	<i>53</i>
- <i>Први контакти</i>	<i>56</i>
<i>Породично стабло Чингисида</i>	60
<i>Библиографија</i>	61